

I.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
No:34 (Mart 2006)

ÖZBEKİSTAN, KIRGIZİSTAN VE TACİKİSTAN CUMHURİYETLERİ
ARASINDA
FERGANA SERBEST TİCARET BÖLGESİ PROJESİ

Alaeddin YALÇINKAYA*

Özet

Çogunlugunu Türk kökenli halkların olusturduğu Özbekistan, Kirgizistan ve Tacikistan, ekonomik olduğu gibi stratejik bakımdan önemli bir bölge olan Fergana'yi paylaşmaktadırlar. Burada kurulacak olan güvenlik ve işbirliği ile ekonomik entegrasyon, komşu ve yakın ülkelerin de çıkarına olup, bölgedeki terör ve istikrarsızlığın da diğer ülkeler için olumsuz etkileri kaçınılmazdır. Bu gerçek dikkate alınarak eşitlik esasına dayanan karşılıklı işbirliğinin kalıcı güvenlik ve refahın temelini oluşturmaları sağlanmalıdır. Bölgenin coğrafi ve jeopolitik yapısı da böyle bir işbirliğini zorunlu kılmaktadır. Makale azgelmislik özelliği taşıyan bu ülkeler arasındaki işbirliğini, çevre koşulları yanında teorik yaklaşımlar açısından tartışarak, böyle bir entegrasyonun başarılı olacağı sonucuna varır.

Anahtar Kelimeler: Orta Asya, Bölgesel Entegrasyon, Fergana Vadisi, Güvenlik, Fergana Serbest Ticaret Bölgesi

Fergana Free Trade Area Project Among Uzbekistan, Kyrgyzstan and Tajikistan

Abstract

Uzbekistan, Kyrgyzstan Tajikistan, whose majority are composed of Turkic peoples, share Fergana Valley, a very geo-strategic important region as well as economic. As first step for permanent and fruitful cooperation in Central Asia, Fergana Free Trade Area must be established among these countries. So these countries would be able to cooperate on defensive and security issues which are so necessary not only for those countries but also for their neighbours and others. The article argues that if such a cooperation would be successful in today's circumstances and at the theoretical approaches, and concludes that this cooperation would be possible.

Key Words: Central Asia, Regional Entegration, Fergana Valley, Security, Fergana Free Trade Area.

* Doç.Dr., Sakarya Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü.

Giris

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan Orta Asya cumhuriyetleri geçen süre içerisinde ekonomik konularda olduğu gibi güvenlik alanında da sorunlarını çözememiştir. Çoğunluğu Türk kökenli halkların oluşturduğu Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan, aynı zamanda stratejik önemi bakımından komşu ve bölge ülkelerini de ilgilendiren bir konuma sahip Fergana Vadisi'ni paylaşmaktadır. Kazakistan ve Türkmenistan'da birçok bakımdan, bölgenin parçası veya devami durumundadır.

Yetmiş yıl boyunca egemen olan devletçi ekonomi sisteminin çökmesinden sonra yerine başarılı bir düzen kurulamamıştır. Eski düzen aynı zamanda, bütün cumhuriyetleri Moskova'nın kontrolü altında, sosyal güvenlik, ekonomik, endüstriyel, güvenlik, savunma gibi alanlarda tek bir sisteme bağlamaktaydı. Bu ülkelerin oluşturduğu Sovyet sistemi, ekonomik olarak COMECON, askeri bakımdan Varsova Pakti üyeleri olmalarının ötesinde birçok yönüyle, ileri düzeyde bir bakıma ekonomik entegrasyon özelliğini taşımaktaydı. Sistemin dağılmasından sonra geçen sürede artan işsizlik sorununun yanında, halkın önemli bir bölümü zorunlu ihtiyaçlarını karşılayamamaktadır. Eğitim, sağlık, emeklilik gibi sosyal politikalarda yaşanan olumsuzluklar, toplumsal çatışmalar, artan uyusturucu ve silah kaçakçılığı gibi bölgeyi ve dünyayı tehdit eden gelişmelere yol açmıştır. Orta Asya'nın, yakın dönemde küresel terörün önemli odaklarından biri haline gelen Afganistan ile komşu olması, söz konusu tehditleri daha artırmaktadır.

Bağımsızlık sonrası iç savaşa kadar varan çatışma ve karışıklıklar, önemli ölçüde yerini sessizliğe bırakmakla birlikte, bölge ülkelerinin jeopolitik ve etnik özellikleri, her an yeni çatışma ve istikrarsızlığa yol açabilecektir. Bu şartlar altında gerekirse Türkiye'nin ve diğer ülkelerin de öncü desteği ve tesviyesiyle Fergana bölgesi temelli tasarlanan giderek genişleyecek bir serbest ticaret bölgesi projesi, bölgenin ekonomik olduğu kadar güvenlik ve siyasi istikrari açısından gereklilik haline gelmiştir.

Günümüzde ekonomik ve siyasal işbirliğinin gereğine ve yararlı sonuçlarına dünyanın hemen her bölgesinden ülke yöneticileri inanmakta olup bu yönde işbirliği girişimlerinde bulunmaktadır. Orta Asya cumhuriyetlerinde de bu yönde birçok girişim olmuştur. Ancak AB, NAFTA ve ASEAN gibi sınırlı örneklerin dışında başarılı olanlar pek görülmemektedir. Başarılı bir ekonomik işbirliğinin ilerlemesi ile "ekonomik entegrasyon"a dönüşüm konusu teorik ve kavramsal analizlerde geniş yer tutmaktadır. Bu makalede, sözkonusu entegrasyonu gerçekleştirecek olan aktörler, karar vericiler ve uygulayıcılar ile egemen devletlerin kendi aralarında uzlaşmaya varmaları sonucu ortaya çıkan bir Uluslararası Hukuk kaynağı olarak örgütü kuran anlaşmanın egemenlik hakları açısından anlamlı tartışılacaktır.

Başarılı örneklerin belirgin yönleri özetlenirken, Orta Asya ülkelerinin bu bağlamda özellikleri, tarihsel süreç içinde ve çevre şartlarında ele alınacaktır. Bağımsızlık sonrasında bu cumhuriyetler, birçok dış politik konuda gelişmiş ülkelerle aynı uluslararası örgütlerde yer almış, aynı ilke ve kuralları kabul etmiştir. Küreselleşmenin de etkisi ile ekonomik ve bölgesel entegrasyonu destekleyen ve bu doğrultudaki politikaları zorunlu kılan bir uluslararası konjonktür yaşandığı, Orta Asya'da da yöneticilerin bu yönde zaman zaman irade beyanında ve girişimlerde bulunmalarına rağmen sonuç alınamamıştır. Bu bağlamda makale şu sorular çerçevesinde konuyu ele almaktadır:

Uluslararası örgütler ve entegrasyon girişimleri niçin az gelişmiş ülkelerde genellikle başarılı olamamaktadır? Demokratik kurumların gelişmişliği ile uluslararası entegrasyon arasında ne tür ilişkiler bulunmaktadır? Orta Asya cumhuriyetleri örneğinde gördüğümüz tek kişinin yönetimindeki ülkelerin diğer ülkelerle, uluslararası hukukla bağlı olarak yetkilerini paylaşmaları beklenebilir mi? Neofonksiyonalistlerin de ileri sürdüğü gibi az gelişmiş, sanayileşmemiş, yönetici liderlerin aile veya kabilelerinin yönetiminde etkin olduğu, toplumsal katılım bilincinin yerleşmediği ülkeler için uluslararası entegrasyon hayal mi? Politik çevre koşulları dikkate alındığında Orta Asya ülkeleri arasında kurumsal işbirliği gerekli mi? Bölgesel ve küresel güçlerin bu tür bir entegrasyona yaklaşımı ve bu konudaki politikaları ne derece belirleyicidir? Bütün bu gerçekler ışığında aynı “kültürel ulus”un halklarından oluşan Orta Asya cumhuriyetleri arasında, öncelikle Fergana Vadisi’nde başarılı bir entegrasyon beklenebilir mi? Orta Asya ülkelerindeki mevcut ekonomik, siyasal, ortak sınırlar gibi konulardaki sorunlar, işbirliğini zorunlu mu kılar, yoksa engeller mi?

Ekonomik Entegrasyon, Az gelişmişlik ve Orta Asya

Daha çok az gelişmiş ülke özellikleri taşıyan Orta Asya devletlerinin aralarında uluslararası örgütlemeye giderek, ekonomik entegrasyonun ilk aşamalarından olan serbest ticaret bölgesi oluşturmaları, bu arada demokratik kurumlarını işletmeleri, böylece toplumsal barış düzeninin kurulup korunabileceğini ülkeler haline gelmeleri yönündeki dilekler her fırsatta dile getirilir. Önemli iç ve dış sorunların yaşandığı bu ülkelerde genellikle tek kişide toplanan yetkilerin bir kısmını bu süreçte diğer ülkelerle ve kurumlarla paylaşmaları aşamasına geçmeden önce, konuyla ilgili teorik tartışmaların makalemizi ilgilendiren alanlarına değinmek gerekmektedir. Genelde az gelişmiş ülkeler, hatta ABD ve Avrupa dışındaki ülkeler, uluslararası ilişkiler teorileri ve kavramsal analizlerinde pek yer almamaktadır.¹ Süphesiz bu durum, sözkonusu teorisyen ve araştırmacıların daha çok batılı olması, batı araştırma kurumlarında yer alması ile buldukları ülkelerin çıkarlarının gereğini dikkate almalarının sonucu olduğu kadar, az gelişmiş ülkelerin “tarih dışı”lık özelliklerinin etkisinden kaynaklandığı iddialarıyla da ilgilidir. Bu tür iddiaların ne derece tutarlı oldukları tartışılacaktır. Bununla birlikte, genelde az gelişmiş ülkelerin, özelde Orta Asya cumhuriyetlerinin dış politikaları ve uluslararası ilişkilerinin kavramsal analizi ve uluslararası ilişkiler teorileri açısından çözümlemesi bu makalenin sınırlarını aşar. Ancak bu konular da araştırmacıların ilgisini beklemektedir.²

¹ Robert Crawford and Darryl S.L. Jarvis (eds.), *International Relations-Still an American Social Science? Toward Diversity in International Thought*, Albany State University of New York Press, 2001; Fatma Müge Göçek, “Uluslararası İlişkilere Eleştirel Yaklaşım ve Türkiye Bağlamı”, Ayhan Kaya, Günay Göksu Özdoğan (Der), *Uluslararası İlişkilerde Sınır Tanımayan Sorunlar*, İstanbul, Bağlam, 2003; ss.113-114.

² Günümüzde az da olsa bu ülkeleri konu alan araştırmalar görülmektedir. Örneğin Gregory Gleason, “The Reintegration of Eurasia: Functional Theory and Interstate Policy Coordination”, 44th Annual Convention of the International Studies Association Portland, Oregon Feb. 25 - March 1, 2003; University of New Mexico. Burada, RF, Belarusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan arasında Kasım 2000’de imzalanan Avrasya Ekonomi Topluluğu’nun kurulması sözleşmesi, fonksiyonel ve anayasal yaklaşımlar açısından

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte kurulan BDT ile RF'nun içinde bulunduğu diğer bazı entegrasyon hareketlerinde önemli ölçüde idealist yaklaşımın izleri görülmektedir. Burada güçlü ülkelerin zayıflar üzerinde denetim kurduğu, görünüşte uluslararası hukuka dayanan bu örgüt ile öngörülen entegrasyondan beklenen barış ve refahın aslında hayal ürünü olduğu kısa sürede anlaşıldı.³ Eski Sovyet coğrafyasındaki bölgesel entegrasyonun yürütme organı durumundaki BDT'nun idealist bir örgüt olarak dünya barışını sağlamak üzere kurulan devletler Cemiyeti ile paralelligi sözkonusudur. BDT, Putin'in ilk yıllarında da ön plana çıkarıldığı halde 2005 koşullarında bu konuda Moskova yönetiminin pek beklentisi olmadığına birçok işaretleri görülmektedir.

SSCB sonrasında bağımsızlıklarını kazanan Orta Asya devletlerinin liderleri, demokratik rejimin temel öğeleri olan serbest seçim, pazar ekonomisi, insan hakları ve laiklik gibi kavramları hayata geçirme konusundaki kararlılıklarını her fırsatta dile getirdiler. Ancak otoritelerini kurup sağlamlastırdıktan sonra "Batı tarzı siyasi demokrasinin bu bölge ülkeleri için uygun olmadığını" iddia etmeye başladılar. Temel sorunun, siyasi katılım, ekonomik liberalleşme, özgür basın ve insan hakları gibi konular yerine, toprak bütünlüğü, ulusal güvenlik ve toplumsal birlik olduğunu ve bunlara daha fazla öncelik verilmesi gerektiğini iddia etmeye başladılar.⁴ Bağımsızlık ve kuruluş aşaması tamamlandıktan sonra her bir lider, devletin egemenliği ile kendi iktidar ve otoritesini özdeşleştirerek bunu herkesin üstünde tutma eğilimine girdi. Ulus egemenliğinin kullanımını, seçilen temsilciler ile çeşitli kurumlarla paylaşmaya yanaşmadıkları gibi, yöneticilerce, dış politikada da yalnızcilik stratejisine daha fazla ağırlık verilmesi, uluslararası ilişkiler literatüründe altyapısı, gerekçesi, uygulama ve sonuçları bilinen politikalarla.

Bu aşamada uluslararası örgütler konusundaki iki uç görüş ile, bu örgütlere yeniden dünya barışı ve refahını sağlama görevini yükleyen fonksiyonalizmin temel öngörülleri ve buna yönelik eleştirilere kısaca değinerek, konstruktivizmin öngördüğü çıkış yolu doğrultusunda Orta Asya cumhuriyetleri test edilecektir. Bilindiği gibi çağdaş uluslararası sistemin gelişmesinin basta gelen öğelerinden birisi uluslararası örgütlerdir. Daha 1648 Westphalia barışı ile gündeme gelen 1715 Viyana Kongresi ile önemli aşamalar kaydeden "uluslararası örgütlenme" I. Dünya Savaşı sonunda kurulan Milletler Cemiyeti ile büyük bir aşama kaydetmiştir.⁵ Bu arada uluslararası ilişkilerin barış ve düzen içinde işlemesi özleminde olan birçok düşünür, XIV. yüzyıldan başlayarak, sosyal koşullardan çok kendi "idealist"

incelenerek bunun başarılı bir entegrasyon politikası olduğu sonucuna varılır.

<http://www.unm.edu/~gleasong/mats/reintegration.pdf>

³ BDT konusunda bkz.: A. Yalçınkaya, "Idealizm-Uluslararası Örgütler Bağlamında Bağımsız Devletler Topluluğu", I. Ü. İktisat Fakültesi Uluslararası İlişkiler Yıllığı Özel Sayısı: Prof. Dr. Esat Çam'a Armagan, İstanbul, 2000; ss.289-317. Orta Asya'da diğer işbirliği girişimlerinden bir bölümü için bkz.: Esra Hatipoğlu, "Orta Asya Cumhuriyetleri Arasında Bölgesel İşbirliği ve Entegrasyon Hareketleri", Avrasya Etüdüleri, İlkbahar-Yaz 2000, Sayı: 17, ss.49-66; Ali Demirhan, "İpek Yolu Üzerinde Ekonomik İşbirliği", Avrasya Etüdüleri, İlkbahar 1995, C.2, Sayı:1, ss. 75-87. Son makalede işbirliği daha çok ECO (Ekonomik İşbirliği Örgütü) açısından ele alınmaktadır.

⁴ Ertan Efeğil, Yılmaz Çolak, "Geçiş Sürecinde Orta Asya: Liderlik, Milliyetçilik ve Demokrasi", E. Efeğil, Pinar Akçali (Der.), Orta Asya'nın Sosyo-Kültürel Sorunları: Kimlik, İslam, Milliyet ve Etnisite, İstanbul, Gündoğan Yayınları, 2003; ss.201-202.

⁵ Walter S. Jones, The Logic of International Relations, New York, Longman, 1996; s.366.

isteklerine dayanarak bir “dünya düzeni” veya “ebedi baris” kurmayı düşlemişlerdir.⁶ I. Dünya Savası sonrasında uluslararası sisteme hakim olan idealist düşüncenin ürünü olarak kurulan Milletler Cemiyeti, barisin kurulmasında beklenen işlevi yerine getiremediğinden, daha “gerçekçi” koşullarla BM kurulmuştur. Realist yaklaşımın etkili olduğu ve Fonksiyonalizm’in parlamaya başladığı II. Dünya Savası sonrasında uluslararası örgütler, sayı ve kapsam olarak hızla büyümüştür. Uluslararası örgütlesmenin ileri bir uygulaması olan entegrasyon uygulamaları da yaygınlaşmıştır.

Bir devletin başka devletlerle anlaşarak bir uluslararası örgüt oluşturmada konusunda, II. Dünya Savası’ndan sonra birçok örnek görülmüştür. Bölgesel veya küresel olabilen bu örgütler, aynı zamanda ekonomik, siyasal, kültürel, askeri gibi fonksiyonel özellikler taşıyabilmektedir. Bu örgütler, kurucusu olan devletler adına, fakat teorik olarak onlardan bağımsız bir prosedür izleyerek, uluslararası karar alan ve uygulayan kurumlar olup genellikle ülkeler arasında anlaşmazlıkların çözümünde rol oynar, bazı olumsuz gelişmelere karşı önlem alır, kuruluş amaçları doğrultusunda sorun çözücü birimler haline gelirler. Hükümetlerarası örgüt olarak adlandırılan bu kurumların hepsi BM gibi formal kurum halinde faaliyette bulunmayabilirler. Birçoğu, daha az formal “rejimler” halinde, aktörlerin beklentileri çerçevesinde, uluslararası ilişkilerde kendilerine verilen alanda, birtakim kesin ve açık prensipler, normlar, kurallar ve karar verici prosedürler olarak tanımlanır.⁷ Uluslararası entegrasyon hareketlerinin uluslararası örgütlerden farkı ise, devletlerin ekonomik/siyasal yeni bir ünite oluşturarak bunu birlik biçimine uygun olarak örgütlemeleridir. Devletlerin oluşturduğu bu birlikler işlevsel, organik ve dinamik özellikler göstermekte ve bölge temeline dayanmaktadır.⁸ Bununla birlikte entegrasyonu gerçekleştiren ve uygulayan kurumların da farklı ortak özelliklere sahip uluslararası/uluslararası örgütler olduğu görülmektedir.

Uluslararası örgütler ve bunların anayasası durumundaki kurucu sözleşmelerin de oluşturduğu Uluslararası Hukuk’un, gelişme sürecinde uluslararası barışa bir dereceye kadar katkıda bulunduğu halde, ulus-devlet sistemi için ciddi bir alternatif olmadığı görülmüştür. Bununla beraber, uluslararası örgütler yetkilerinin yatay ve dikey olarak genişlemesi sonucu ortaya çıkan ulusüstü (supranasyonal) örgütler ile bu tür örgütlesmelerin etkin olduğu entegrasyon süreçlerinin, bu anlamda ulus-devlet sistemi aleyhine geliştiği kabul edilmektedir.⁹ Ekonomide olduğu gibi siyasal sistem bakımından da gelişmemiş ülkelerde, yönetici kadrolar iktidarlarını devlet egemenliği ile özdeşleştirirken ulus-devlet söylemini her şeyin üstünde tuttuğundan, örgütlesme ve entegrasyon hareketleri oldukça hızlı kalmıştır. Değişik tarzlarda

⁶ Seha L. Meray, *Uluslararası Hukuk ve Uluslararası Örgütler*, Ankara, A.Ü. Basımevi, 1979; s.264.

⁷ Walter S. Jones, a.g.e., s.366. Bu makalede önerilen “Fergana Serbest Ticaret Bölgesi” için geçerli olacak düzenlemeler bir yönüyle Fergana rejimini oluşturacaktır ki, konuyu bu açıdan işlemek ayrı bir çalışma konusudur. Rejimler konusundaki tartışmalar ve belli başlı kaynaklar için bkz.: Mensur Akgün, “Uluslararası Rejimler”, Faruk Sönmezoglu (Der.), *Uluslararası Politikada Yeni Alanlar, Yeni Bakışlar*, İstanbul, DER Yayınları, 1998; ss.19-34.

⁸ “Bütünleşme Hareketleri”, Faruk Sönmezoglu (Der.), *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, II. Baskı, İstanbul, DER Yayınları, 1996; ss.118-120. Uluslararası ekonomik entegrasyonlar için bkz.: Miroslav Jovanovic, *International Economic Integration*, London, Routledge, 1992.

⁹ Walter S. Jones, a.g.e., s.393.

örnekleri görülen, ekonomik, hukuksal veya siyasal entegrasyon ve bölgesel organizasyonlar dünyanın birçok yerinde ortaya çıkarken, uygulamada Avrupa'yi birleştirme yönündeki çabalar supranasyonalizmin önde gelen örneğini oluşturmaktadır.¹⁰

Uluslararası örgütler konusunda iki uç görüşten birisi, bu örgütlerin devletin egemenliğini gittikçe azaltarak barışçı uluslararası toplumu kurmakla görevlidir derken, diğer grup uluslararası örgütlerden mevcut güç dengesini yansıtmasını bekler, devletin egemenliği aleyhindeki bir gelişmeyi kabul etmez.¹¹ Bu yaklaşımlar iki dünya savaşı arasında ve savaş sonrasında idealist ve realist yaklaşımlarının değişik bir ifadesi olup, birinci gruptakiler uluslararası örgütlerin uluslararası sistemin doğasını değiştirecek tarzda kurulmadığını ileri sürerler. Bunlara göre, zaten örgütler, devletlerin ürünü olup, devletlerce şekillenir ve devletlere ilave toprak kazandırmada daha verimli ve etkin şekilde ve daha az kanlı tartışmalarla işbirliğine yardım etmek amacıyla kurulur. Dolayısıyla uluslararası örgütlerin kurucu belgesi, aslında uluslararası toplumdaki işbirliği ve çatışmayı birlikte yansıtma eğilimindedir. İkinci grup ise uluslararası örgütlerin mevcut sistemin yeniden düzenlenmesinde ve yapılanmasında kritik bir rol oynamasını bekler.¹²

Bağımsız egemen devletler sistemi, aslında irrasyonel ve tehlikeli olup, Fonksiyonalistler (İslevselciler) bu konuda birimler arasında sağlıklı işbirliğinin büyümesinin ayrı devletler arasındaki duvarları yıkacağını ileri sürerler. Fonksiyonalist teori, bu iddiadan hareketle egemenliğin değişken bir kavram olduğunu söyler. Bu görüşte olanlar uluslararası düzenleyiciler aracılığıyla devletlerin egemenliğinin gittikçe azalacağını bekler. Böylece Fonksiyonalistlere göre farklı toplumlardaki halk yatay olarak birbiriyle etkileşime alistikça, devlet sınırları gibi dikey bölünmelerin önemi azalacaktır. Sonuç olarak, işlevsellik yani ihtiyaçların karşılanması ilerledikçe, bölgesel egemenlik tartışmaları azalacaktır. Onlara göre hepsi er geç devletlerin birbiriyle kaynasacakları ve öldürücü niteliğe sahip egemen devlet nosyonunun yok olacağı gerçeğini göreceklerdir.¹³ Ancak, bu teorik beklentiler, feodalite, burjuva, sanayi ve sanayi sonrası toplumlar için söz konusudur.

Bugün “tarihi disiplini”, “tarihsel olmayan” veya “sıra disiplini” devletler olarak, görülen az gelişmiş ülkeler olarak Orta Asya cumhuriyetlerinin önündeki işbirliği ve entegrasyona yönelik “teorik engeller”i aslında örneğin AB, kuruluş aşamasında yaşamıştır ki bu durum Neofonksiyonalizmin (Yeni İslevselcilik) doğuş nedeni olmuştur. Önce teori kurulup daha sonra entegrasyona gidilmemiş, ancak entegrasyon yolunda aktörlerin çıkardıkları engeller, mevcut yaklaşımların gerçekleri açıklayacak ve yönlendirecek biçimde revize edilmesiyle asılmış, sonuçta varılmıştır.

Yukarıda kısaca değindiğimiz Fonksiyonalizm daha 1943 yılında D.Mitrany tarafından gündeme getirilmiştir. Devletlerin ekonomik alandan başlamak üzere, ortak politikalar izleyerek bir amaca ulaşmaları giderek daha fazla ve yakın işbirliğini gerektirecek ve Mitrany'e göre savaş düşünülemez olacaktır. Bu yaklaşım,

¹⁰ Michael Ross Fowler, Julie Marie Bunck, *Law, Power, And the Sovereign State*, Pennsylvania, Pennsylvania State University Press, 1995; s.135.

¹¹ Michael Ross Fowler, Julie Marie Bunck, a.g.e., s.131.

¹² Michael Ross Fowler, Julie Marie Bunck, a.g.e., s.132.

¹³ Michael Ross Fowler, Julie Marie Bunck, a.g.e.; s.133.

Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun kurulmasında basrolü oynayan "kurucu babalar" (pères fondateurs) adıyla anılan Jean Monnet ve Robert Schuman'ı çok etkilemiştir. Yüzyıllar boyunca süren savaşlar sonunda ilk olarak bu yaklaşımla Avrupa devletleri savaşı engelleme olanagina sahip olmuş, tarih boyunca birbirlerini her zaman dengeleyen ve kontrol eden bu devletler, İşlevselci yaklaşımla beraber, bu kontrolü sağlamanın çatışma ve savaş yoluyla değil, işbirliği sayesinde gerçekleştirebileceğini görmüşlerdir.

Fonksiyonlizmin ilk somut uygulamasının 1950 Paris Antlaşması ile hayata geçen Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu olduğu görülür. Ancak ekonomik bütünleşmede önemli bir aşama kaydedilmeden denenen siyasi bütünleşme hareketi (Avrupa Savunma Topluluğu, 1954), devletlerin egemenliklerinden vazgeçmeye henüz hazır olmadıklarını göstermiş ve İşlevselci yaklaşımın Avrupa bütünleşme sürecindeki yerini, Neofonksiyonlizme bırakmasına neden olmuştur. 1957 Roma Antlaşması'nın imzalanmasının ardından topluluğun bütünleşme süreci Yeni İşlevselcilik ile şekillenmiştir. E.Haas, Neofonksiyonlizt yaklaşımının kurucusu olarak, egemen devletlerin oluşturduğu, federal bir yapı düşünmüştür. Bu yaklaşımın temel önermelerine gelince, 19. yüzyıl liberalizminden etkilenen Fonksiyonlizm gibi Neofonksiyonlizm de devletler arasındaki ticaretten doğacak barışın sürekliliğini öngörür. Devletlerin ortak çıkarları uluslararası işbirliğinin en büyük garantisidir. Neofonksiyonlizm ayrıca, egemen devletlerin oluşturacağı bir federasyon içerisinde siyasi bir otoritenin kurulmasını destekler, devletlerin egemenliği ile birlikte supranasyonal bir otorite ortaya çıkarır.

Bütünleşme bir anda tüm sektörlerde değil, adım adım yürütülmelidir. Teknik bir alanda başlayan işbirliği zaman içinde daha fazla ve yakın işbirliğini gerektirecek, böylece daha fazla sektörü kapsayacaktır. "Ortak Pazar"dan "Tek Pazar"a geçiş sürecinde Neofonksiyonlizm önemli bir rol oynamıştır. Bu süreç aynı zamanda Neofonksiyonlizmin çıkabilecek krizlere ne gibi yanıtlar üretebileceğini ortaya koymuştur.¹⁴

Neofonksiyonlizm birçok metodolojik ve felsefi ilkeleri içine almakta olup bir görüşe göre son yıllarda bu akım daha çok sosyal konstruktivizm olarak tanınmaktadır.¹⁵ Neofonksiyonliztler tarafından uluslararası örgütlere, sadece yeni görevlerin pasif alıcısı olarak değil fakat "görev genişlemesi" ve "görev dağıtma" konusunda aktif birimler haline gelmesinde önemli roller verildi. Teorik gelişmenin öteki aşaması, entegrasyon teorileri konusunda devlet üstü (superstate) ve devlet sonu (end-state) beklentilerin eleştirisi ile başladı. Ve dikkatler çok daha fazla su genel soruya çevrildi: Uluslararası örgütler, uluslararası sistemin belirgin özelliklerini nasıl "yansıtir ve bir dereceye kadar nasıl artırir ve azaltir." Bu aşamada

¹⁴ Menent Savas, "Avrupa Birliği: Derinleşme-Genişleme Sorunsali", Stradigma.com, Mayıs 2003, http://www.stradigma.com/turkce/mayis2003/makale_01.html, 07.08.2005.

¹⁵ Tam olarak sosyal konstruktivizm etiketi, 1989 öncesinde herhangi bir araştırmacıya verilmemiş veya herhangi bir araştırmacı tarafından sahiplenilmemiştir. 1989'da Nicholas Onuf, *World of Our Making* adlı analitik çalışmasında bunu ön plana çıkardı; John Gerard Ruggie, *Construction the World Polity*, London, New York, Routledge, 1998; s.11. Konstruktivizm konusundaki farklı görüşler için bkz.: aynı eser, 11-39. Onuf, *World of Our Making* adlı eserinde "constructivism" olarak adlandırdığı bir görüşü sistematik olarak geliştirdi. Bu konu ile ilgili çalışmalarını sürdürerek Kubalkova ile ortak editörlüğünü yaptığı *International Relations in a Constructed World* adlı eserini 1998'de yayınladı.

ortaya çıkan uluslararası örgütlerin beklenen rolü, “transgovernmental” politikanın koordinasyon araçları kadar “transgovernmental” koalisyonların oluşumunu kolaylaştırma forumları olması potansiyelini içermektedir.¹⁶ K.Deutsch’a göre, koşulların uygun olması ile yeni uluslararası güvenlik toplulukları ortaya çıkacak olup “bu topluluklar içinde üyelerin birbiriyle fiziksel savaşa girmeyeceklerine dair gerçek bir teminat bulunmaktadır. Sorunlarını savaş yerine barışçı yollarla, normal olarak kurumsallaşmış bir prosedür sonucu çözeceklerini, ekler. Neofonksiyonalistlerin odaklandığı ikinci nokta, siyasal beklentilerin, faaliyetlerin ve görevlerin yeni ve daha büyük merkezlere aktarıldığı süreç sonucu, gelişen kurumlarca ulus-devlet öncesi yetki kullanılacağı konusudur.¹⁷

Supranasyonalizme gelince, bu durum devletlerin entegrasyon sürecinde kendi üstünde politika yapan ve uygulayan kurumlar oluşturmalarından ibarettir. Bu yönüyle supranasyonalizm bir bakıma “Uluslarüstü uluslararası örgütlenme” olarak görülebilir. II. Dünya Savaşı’ndan beri devletlerin daha büyük gruplar halinde birleşmeleri yönünde hem hayalci hem de uygulanabilir çabalar yaygınlaşmıştır. İster bölgesel birleşmeler için isterse bir dünya devleti için olsun, bu uğraşlar, egemenlik kavramını rafa kaldırmak veya ona karşı bir hareket olmakla eleştirilmiştir.¹⁸ 1950’lerde Avrupa devletleri için sözkonusu olan günümüzde az gelişmiş ülkelerin yaşadığı bu süreç, Neofonksiyonalizmi doğurmuştur.

Bu gerçekler ışığında, Neofonksiyonalistler ile eleştirel yaklaşımların getirdiği yeni yorumlar doğrultusunda, Orta Asya cumhuriyetlerinin mevcut siyasi yapıları, iç ve dış politika aktörleri, karar vericileri ve uygulayıcılarını doğru bir biçimde okuyup, küreselleşme çağında kendisini bekleyen tehlikeler ile elde edebileceği çıkarların değerlendirilmesini yaparak, uygulaması gereken politikalar çerçevesinde konularını yeniden belirlenmelidir. Ancak, sözkonusu yaklaşımların alanının ABD ve Avrupa olduğunu tekrar hatırlatalım. Bununla beraber, mevcut teorik yaklaşımlar açısından, “kendine özgü” veya “tarihsel olmayan” gibi nitelendirmeleri pesinen kabullenmeden, her devletin kendine özgü bir durumunun sözkonusu olduğu gerçeği kabul edilmeli, ancak bu durumun genel olarak iç politik bütünlüğe karşı tehlikelerinin ve özel olarak küreselleşmenin önündeki en önemli koruyucu olan bölgesel entegrasyona engel olacağı yönündeki tuzak görüşlere itibar edilmemelidir. Konstruktivist yaklaşımın bir teori haline gelmemesi aslında, uluslararası ilişkilerde, sadece batılı ülkelerin ilişkilerini görüp, ki bunları da belirli bir yönüyle, bir döneme, bir bölgeye, hatta sınırlı ülkelere ilişkin olarak açıklarken, diğer ülkeleri dikkate almayan teorilere yönelik eleştirilerden etkilenmesinin sonucudur. Konstruktivizmin öncülerinden N.Onuf’a göre bu alanda adaletsizlik, merkezi bir öneme sahipken, yapısal özellikler, kendini iletişimsel eylem konularıyla sınırlayan analitik bir çerçeve yüzünden değerlendirmeye alınmaz. Uluslararası topluluğun inşa edildiği söylemsel süreç, önyargılarla doludur. Bu sürecin maddi ve yapısal özelliklerini değerlendirmede yetersiz kalınması, içinde yaşanan toplumun neden önyargılı olmaya devam ettiği ve dolayısıyla çevrede görülen eşitsizlikleri değiştirmek için nasıl hareket edilmesi gerektiği konusunda karanlıkta kalınmasına

¹⁶ John Gerard Ruggie, a.g.e.; s.87.

¹⁷ John Gerard Ruggie, a.g.e.; s.131.

¹⁸ Michael Ross Fowler, Julie Marie Bunck, a.g.e.; s.133.

yol açar.¹⁹ Az gelişmiş ülkeler açısından bu sorunların çözümüne gelince, mevcut yapı ve politikaların açıklanması ile gelecek konusunda öneri ve öngörülerde bulunmak, özellikle iç ve dış aktörlerin belirsizliği yüzünden kolay olmamakla beraber, alanla ilgili birikimlerden alınması gereken çok şey vardır.²⁰

Ekonomik Entegrasyonun Hukuksal Yönü

Uluslararası örgütlerin ortak kurumsal nitelikleri öncelikle kurucu anlaşma ile başlar. İlerleyen aşamalarda bu anlaşma revize edilebilir veya ek protokollerle genişletilebilir. Örgüte üyelik prosedürü, örgütün kapsamı, organları ve parasal katkı konusu her örgütün kuruluş aşamasında çözmesi gereken konulardır.²¹ Bir entegrasyonun gerçekleşmesi için, ilgili devletlerin bu yöndeki irade beyanlarını uzlaştırarak, sözleşme yapmaları gerekmektedir. Genellikle böyle bir sözleşme ile kurulacak olan “uluslararası örgüt”, entegrasyonu başlatacak, ilerletecek ve yasatacak “motor” durumundadır. Uluslararası Hukuk’un temel kaynaklarından olan sözleşmeler, tipki iç hukuktaki yasalar gibi bir takım maddi ve biçimsel süreçlerden geçerken gerekli koşulları yerine getirdikleri oranda başarılı olurlar. Bir uluslararası sözleşmenin uyması gereken biçimsel şartlar, BM Sarti ile Viyana Sözleşmeler Hukuku Sözleşmesi²² ve benzeri düzenlemelerde ele alınmaktadır. Bir hukuksal düzenlemenin başarılı olması için gerekli olan diğer bir konu ise, sözkonusu düzenlemeye gerçekten toplumsal, siyasal, kültürel ve ekonomik çevrenin ihtiyacının olmasıdır. Bir başka deyişle, düzenlemenin getirdiği kurumlar ve ilişkiler, ilgili çevrenin gerçeklerine aykırı olmamalı, fakat sorunları çözmeli, toplumların refah ve huzuruna maddi ve manevi bakımdan katkıda bulunmalıdır.²³ Bu açıdan, Orta Asya cumhuriyetleri arasında entegrasyon yolundaki sözleşmeyi zorunlu kılan ekonomik ve demografik yapı ile böyle bir entegrasyonun jeopolitik zorunlulukları, sonraki bölümlerde ele alınacaktır.

Siyasal kültür ve siyasal örgütlenmenin yanında zayıf ekonomileri, geçişten sınırları ve yetersiz güvenlik donanımlarıyla Orta Asya cumhuriyetleri, Afganistan’da yaşanan iç savastan ve Taliban’dan olumsuz etkilenmiştir. Taliban özellikle Afganistan ile sınırı olan Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan’ın ulusal güvenliğini tehdit eden bir unsur olmuştur. Çünkü Orta Asya cumhuriyetleri bir yandan Taliban tarafından desteklenen ayrılıkçı örgütlerle güvenlik sorunları yaşamış, diğer taraftan Afganistan’dan çıkan eroinin Avrupa’ya ulaşmasında bir

¹⁹ George Welton, Wolfrange Piccoli, “Konstruktivizme Yönelik Problemler”, Ayhan Kaya, Günay Göksu Özdoğan (der), Uluslararası İlişkilerde Sınır Tanımayan Sorunlar, İstanbul, Bağlam, 2003; s.105.

²⁰ Belirtmek gerekir ki gelişmiş ülkelerin dış politikaları konusunda yoğun çalışmalar yapılmış ve sayısız teoriler geliştirilmiş olduğu halde üzerinde uzlaşılan bir düşünsel çözümlenme bulunmamaktadır. Her yaklaşımın eksik veya yetersiz kaldığı alan yeni yaklaşımların ortaya çıkması nedeniyledir. Zaten en ileri entegrasyon örneği olarak AB’nin bile günümüz uluslararası ilişkilerindeki yeri ve ilişkilerinin teorik açıklamasında birçok zorluklar bulunmaktadır; Brian White, Understanding European Foreign Policy; New York, Palgrave, 2001, s.171.

²¹ Seha L. Meray, a.g.e., ss.268-269.

²² 1969 tarihli bu sözleşmenin Türkçe tercümesi tam metin, Aslan Gündüz, Milletlerarası Hukuk, 5. Baskı, İstanbul, BETA, 2003’te yer almaktadır; ss.184-208.

²³ “Maddi ve Sekli Kaynaklar: Hukukun Kaynakları ve Sebepleri Arasındaki Fark” konusunda bkz.: Aslan Gündüz, a.g.e., ss.16-17.

koridor haline gelmiştir. Taliban'ın eylemleri ve radikal hareketlerden duyulan korku Rusya'nın tekrar bölgeye gelmesi için fırsat olmuştur. RF, ortaya çıkan istikrarsızlıktan faydalanarak kendisini köktendincilikle mücadelede yeni cumhuriyetleri koruyacak bir güç olarak sunmuştur. Diğer taraftan demokrasi yolunda ilerlemeleri beklenen bu ülkelerdeki liderler köktendinci hareketten duyulan korku nedeniyle daha da otoriter hale gelmişlerdir.²⁴ Bu durum sağlıklı bir uluslararası entegrasyon sürecini zora sokan bir gelişme olmuştur. Güvenlik konularında RF'na bağımlı durumda olan özellikle daha küçük cumhuriyetlerdeki yöneticiler, Moskova'nın kontrolü dışında, RF'na karşı olduğu izlenimini verecek bir entegrasyona, sayılan nedenlerden dolayı cesaret edememektedirler.²⁵

11 Eylül sonrası Rusya'nın temel politikalarındaki yeni gelişme, Orta Asya ülkelerini doğrudan ilgilendirmekte olup bunları şöyle özetleyebiliriz: ABD ile ters düşmeme; Orta Asya ülkeleri üzerinde askeri alanda söz sahibi olma; BDT sınırlarını daha iyi kontrol etme; Çeçenistan sorunu dolayısıyla maruz kaldığı iç ve dış baskıyı azaltma; NATO ile yeni perspektif oluşturma gibi nedenlerle ABD'ye destek verme. Bu destek Özbekistan ve Tacikistan'daki üslerin insani amaçlarla kullanılmasını da içermektedir. Ancak müdahale sonrası ABD'nin Afganistan'daki rolünün güçlenmesi RF için önemli kayıplara yol açmıştır. Hepsisi BDT üyesi olan Gürcistan, Ukrayna, Özbekistan, Azerbaycan ve Moldova'yi kapsayan ve 1997'de şekillenmeye başlayan GUUAM adlı ABD güdümlü bölgesel güvenlik paktinin 11 Eylül sonrası yeniden canlandırılmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu durum bir yandan Orta Asya enerji kaynakları ve nakil rotaları üzerindeki Rus etkisini kiracak ve uzun vadede BDT sistemini parçalayacak olup diğer yandan ise ABD'nin Orta Asya ve Kafkaslar'daki etkinliğini artıracak bir gelişmedir.²⁶ Bu yöndeki gelişmeler, bölge üzerindeki bölgesel ve küresel güçlerin rekabeti sonucu, siyasal kurumların sağlıklı bir yönde ilerlemesini engellemekle beraber, bu rekabetten yararlanabilecekler için fırsatlar sunmaktadır. Sonuç itibarıyla, entegrasyon gibi bir harekete ilgisiz kalması düşünülemeyecek bir süper güç bölgeye yerleşmiştir. Bir devletin, yetkisinin bir bölümünü bir başka kuruma devretmesi demek olan uluslararası örgütlenme, bu niteliği gereği devleti yöneten lider kadrolarının kolayca kabullenemeyeceği bir süreçtir. Örgütlenme, her devletin çıkarına isleyecek olsa da, bu sürece genellikle kuskuyla bakılmaktadır. Bu sakıncanın giderilmesinde, uluslararası örgütlerin işleyişinde yasal süreçler genellikle daha esnek (soft law) düzenlemelerle sağlanmıştır.²⁷ Çünkü uluslararası örgütlerin eylemleri konusunda devletin rızasına saygılı olmak genel ilke; rızaya gerek göstermeyen bağlayıcı kararlar ise istisnadır. Uluslararası örgütler, egemen devletlerden oluşan bir sistem içinde girişimlerde bulunur ve eyleme geçerler. Egemenliğin en somut sonucu ise devletin

²⁴ Fatma Tasdemir, "Taliban Bağlamında Bölgesel ve Küresel Güvenlik Sorunları Üzerine Bir Değerlendirme", Refet Yinanç, Hakan Tasdemir (Der.), Uluslararası Güvenlik Sorunları ve Türkiye, Ankara, Seçkin, 2002; s.291.

²⁵ Esra Hatipoğlu, a.g.m., s.59.

²⁶ Fatma Tasdemir, a.g.m., ss.294-295.

²⁷ Bir bakıma küresel ekonomik entegrasyonun ilk aşamaları olarak kabul edilen GATT sözleşmeleri Soft Law için iyi bir örnek kabul edilir; A.Isil Karakas, "Uluslararası Hukukta Yeni Eğilimler: 'Soft Law' ve İnsan Hakları", Faruk Sönmezoglu (Der.), Uluslararası Politikada Yeni Alanlar, Yeni Bakışlar, İstanbul, DER Yayınları, 1998; s.110.

bagimsizliginin devletin rizasi olmadan kisitlanamayacagidir.²⁸ Uluslararası entegrasyonda ise, devletin egemenlik hakkini kullanimi, görünüşte veya egemenligin sadece kullanimi gibi yumusatici yorumlarla da olsa, entegrasyonun yatay ve dikey olarak ilerlemesi oraninda, supranasyonal, hükümetlerüstü kurumlara aktarilmektedir.

Liderlerin, halkin refahi ve güvenligi için bölgesel isbirligi ve entegrasyon konusundaki girisimleri ve irade beyanlarına ragmen, bu yöndeki açıklamaların uygulama alaninda görülmemesi, öncelikle yöneticilerin bu konuda ne derece samimi olduklarını gündeme getirmektedir. Yönetimi altındaki ülkenin egemenlik alanina bir komsu ülkeyi ortak etmek veya bunun kullanimini uluslararası veya uluslarüstü bir örgüte bırakmak, gerçekten ülkenin ve halkin çıkarina olup olmadığında asilmesi gereken önemli bir nokta lider kadrosunun kuskularidir. Bu asamada yönetici kadroların politik tercihleri kadar, bölgesel ve küresel aktörlerin, doğrudan veya dolaylı olarak uyguladıkları politikaların da rolü olmuştur ki böylece sözkonusu ülkelerin devlet olarak ne derece uluslararası aktör olduğu sorusu da gündeme gelmektedir.

Cumhuriyetlerin kuruluş asamasında demokrasi, bir dereceye kadar geçen döneme tepki olarak modern ulus-devletin dayandığı temel mesrulasitirici bir olgu olarak kabul edilmiştir. En azından liderler de durumu böyle algılamışlardır. Yeni ulus-devlet oluşum sürecinde siyasal elitler yönettikleri devletin sınırları dahilindeki halktan bir millet meydana getirmeye çalıştılar. Milli kimlik oluşturma gayreti olarak isimlendirilen bu durum aslında vatandaşlık temelinde siyasal ve kültürel aidiyet biçimlendirme çabasıdır. Aidiyeti kuvvetlendirme aracı olarak etnik bağ, din, milliyet ve ortak geçmiş temelinde kurgulanmış “hikayeler” kullanılmıştır. Fakat sözkonusu hikayelerin kurgulandığı temel olan milliyetçiliklerin “dislayıcı” ve “asimilasyonist” boyutu siyasal otoriteryanizm ile birleştiği zaman vatandaşlık temelinde tanımlanan milli aidiyetlerin oluşum sürecinde sorunlar ortaya çıkmıştır.²⁹ Orta Asya devletlerinde çoğulcu demokratik bir yapının önündeki en önemli engellerden birisi devlet aygıtlarının yönlendirdiği dislayıcı milliyetçilik (etnik, dinsel veya bölgeci), indoktrinasyon (bir düşünce sisteminin esaslarını öğretme) süreci olarak belirmektedir. İktidar ve kaynaklarını adil olmayan bir şekilde yapılandırın ve dağıtan mekanizma ise, bu üyelik sistemi ile dislama kurumlarını devam ettiren “güç” ve “hikayeler”dir. Bu iki aracı etkin bir şekilde kullanarak kendi halkını şekillendirmeye çalışan liderler, iç ve dış “ötekiler”i tanımlamaktadır. Öte yandan her cumhuriyetteki baskın etnik grup, diğer etnik gruplara karşı toplumsal ve kültürel bazda Rus etkisinden uzaklaşma gayretini teşvik etmiş ve bu arada uygun “geçmiş hikayeleri” düzenlenmiştir. Baskın etnik grubun dili veya lehçesi etkinliğini artırırken milli dillerin Rusça’dan arındırılması süreci işlemeye başlamıştır. Kimlik-kültür insasi devam ederken, Orta Asyalı liderler, liberal ekonomiyle birlikte istikrarlı otoriter bir devleti öngören Çin modeline ilgi duymuşlardır.³⁰ Bu gerçekler, bir bakıma yönetici kadroların ideolojisinin kendi halkının bir bölümünü dislayan söylemleri, komsu ülkelerle isbirliğini, hele hele isbirliğinin ileri dereceleri demek

²⁸ Ali L. Karaosmanoglu, İç Çatışmaların Çözümü ve Uluslararası Örgütler, İstanbul, Bogaziçi Üniversitesi Yayınları, 1981; s.104.

²⁹ Ertan Efeğil, Yılmaz Çolak, a.g.m., s.203.

³⁰ Ertan Efeğil, Yılmaz Çolak, a.g.m., ss.204-206.

olan entegrasyonu çok daha zorlastirmaktadır. Çünkü komsu ülke halklari, asagida ele alinacagi gibi dislanan halkla ayni etnik kökeni paylasabilmektedir.

Kirgizistan'da güneyde yasayan Özbek azinlik potansiyel bir ayrilikçi tehdit olarak görülmüş, bu nedenle Özbekler büyük ölçüde siyasal süreçlerin disina itilmistir. Özbek yönetimi de kendi ülkesindeki azinliklari asimile etmeye çalışmis; örneğin pasaportlarda ve resmi kayitlarda, farklı etnik kökenden halklar, Özbek milliyetini kabul etmeye zorlanmistir. Özbekistan Hükümeti'nin azinliklara yönelik uyguladigi baski ve asimilasyon politikalarina diger bir örnek, Tacik dilinde yazilmis kitaplari imha etmesidir. Böylece her bir cumhuriyetteki egemen güç, siyasetten ekonomiye ve toplumsal hayata kadar bütün toplumsal ve kültürel alanlari kontrol altında tutmakta ve insan haklarini dikkate almadan muhalif gruplara karsi kati ve saldirgan politikalar izlemektedir. Bu da Orta Asya devletlerinde siyasal ve ekonomik reformlari hayata geçirilmesine engel olmaktadır. Liderlerin çoğu toprak bütünlüğüne, toplumsal huzur ve düzene öncelik veriyorlarsa da, izledikleri politikalar aslında bu arzulara baslica tehdit oluşturmaktadır.³¹

Diger yandan devlet kurumlari ile anayasal sistem, gittikçe krallik benzeri bir sisteme dönüşmüş liderler kendi kabilelerinin üyelerine ayrıcalik taniyarak, kendi siyasal güçlerini artırma yoluna gitmislerdir. Halen liderlerin mensup olduklari kabile üyeleri ekonomik, siyasal ve idari alanlarda yüksek mevkileri isgal etmektedirler. Özelleştirme sürecindeki firmalar, baskana sadakatleri dolayisiyla yönetimde iyi yerlere yerlesmis olan lider yakınlarinca paylasilmistir. Bu arada hukuk sistemindeki zaaf ve dar bir seçkin grubun ekonomideki hakimiyeti yüzünden yolsuzluk ve devlet yetkililerinin keyfi davranislari günlük, normal bir olay haline gelmistir.³² Yöneticilerin uygulamalarindan kaynaklanan bu gibi durumlar, bölgede saglikli bir entegrasyonun kurulmasi için gerekli hukuksal altyapiyi olumsuz etkilemektedir. 11 Eylül sonrası gelişmeler ise, demokratik, katilimci, seffaf olmayan bu süreci besleyeyerek, bagimsizlik sonrası kazanimlari yok sayilmasina neden olmuştur. Orta Asya'da Ekonomik ve siyasal isbirliginin gereğini ele almadan önce, yukaridaki yaklasimlari daha iyi test edebilmek için Fergana bölgesinin demografik, stratejik, ekonomik ve jeopolitik özelliklerine deginelim.

Fergana Vadisi'nde Entegrasyonu Zorunlu Kilan Ekonomik ve Demografik Çevre

Fergana Vadisi, Tanrı Dağlari'nin (Tiyan San) bati kolu Kara Dag'in güneyi ile Alay siradaglari dizisinin batisi arasında kalan vadinin ismidir. Yaklasik 22.000 kilometrekarelik bir alanı kaplayan Vadi'nin dogu kismini kuzeyden Fergana Dağlari ile diger irili ufakli daglar kusatmaktadır.³³ Komsu daglardan çıkan irmaklari besledigi Sir Derya nehri, Fergana vadisinden geçerek 1886 kilometre boyunca 1.706.000 kilometrekarelik bir alanı sulamakta olup, bölge bu özelligi ile

³¹ Ertan Efegil, Yilmaz Çolak, a.g.m.; ss.:212-214.

³² Ertan Efegil, Yilmaz Çolak, a.g.m., ss.208-210.

³³ "Fergana Vadisi", Ana Britannica, C.8, Istanbul, Ana Yayıncilik, 1988; s.518. Fergana şehri, Fergana Vadisi, Fergana bölgesi, Fergana Dağlari, gibi isimlere konu olan "Fergana" için degisik tanımlamalar sözkonusudur. Tarihi, coğrafi ve idari tanımlamalara göre yüzölçümü degismektedir.

tarih boyunca önemli bir uygarlık merkezi olarak kalmıştır.³⁴ Çin, Doğu Türkistan veya Kasgar'ı Orta Asya ve Batıya bağlayan tarihi İpek Yolu da Fergana Vadisi'nden geçmektedir. Değişik kaynaklarda farklı bölgeler için kullanılan Türkistan terimi, bazı kaynaklara göre Fergana Vadisi demektir.³⁵ Fergana vadisinin önemli bir bölümü Özbekistan'da bulunup, diğer kısımları ise, Tacikistan ve Kırgızistan tarafından paylaşılmaktadır. Vadiden geçen Sir Derya, Kazakistan'daki Aral gölüne döküldüğünden, Aral gölünün ekolojik problemleri dolayısıyla Kazakistan da bölgedeki sorunlara ve çözümlere taraf olmaktadır. Benzer durum bir dereceye kadar Türkmenistan ve RF için söz konusudur. Günümüz uluslararası ilişkiler alanının gittikçe önem kazanmakta olan konularından çevre kirlenmesine karşı önlemler için de bölge ülkeleri arasında işbirliği gerekmektedir.

Tarihin hemen her döneminde, diğer bölgelere oranla daha fazla müdahaleye ve siyasal değişime maruz kalan Orta Asya, 18. yüzyıla kadar daha çok bölge civarındaki Türk boyları ve hanlıklarının kendi aralarında ve Çin ile olan mücadelelerine sahne olmuştur. 18. yüzyılda ise, bunlara Rus Çarlığı ve daha sonra İngiltere ve diğer sömürgeci güçler katılmış, 1860'larda Çarlık bölgeye hakim olmuştur. 20. yüzyılda, yaklaşık 70 yıllık bir dönem boyunca, Sovyet kontrolünde kalmıştır. SSCB'nin dağılmasıyla bağımsızlığını kazanan cumhuriyetlerin merkezini, coğrafi ve tarihi gerçekler dikkate alındığında bir bakıma Fergana Vadisi oluşturmaktadır. Taciklerin dışındakilerin hemen tamamı Türk kökenli olup, bununla beraber farklı etnik gruplar halinde ulus-devlet kurucuları olduğunu, özellikle Stalin dönemi politikalarıyla düşman gruplar haline getirildiğini belirtelim.³⁶

Vadinin çevrelediği dağlar ve Sir Derya'nın akis yönüne göre oluşan kavisler ile nehrin iki yakasının birçok bölgede farklı devletlere ait olması önemli güvenlik, ulaşım ve gümrük sorunlarını doğurmaktadır. Her devletin sınır ötesinde veya diğer devlet demek olan nehrin karşı yakasında kendi cumhuriyetine adını veren etnik gruptan önemli miktarda nüfusun bulunması, mevcut veya potansiyel etnik kargasalar ile birçok idari ve güvenlik probleminin kaynağını oluşturmaktadır.

³⁴ Zeki Velidi Togan, Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi, 2. Baskı, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1981; ss.5-17. Togan bölge hakkında "en eski medeniyetli Fergane ülkesi" deyimini kullanır. Türkistan, tarih boyunca yüksek dağlardan gelen ırmakların beslediği nehirler etrafında kurulan su yolları ile sulama alanları açısından dünyanın en zengin bölgelerinden kabul edilmiştir. Bu nehirler içerisinde Sir Derya, en uzun olmamakla birlikte, sulu tarıma katkisi bakımından diğer bölge nehirlerinin toplamından daha fazla alanı sulamaktadır. Örneğin Sir Derya'dan daha uzun olan Amu Derya 2350 kilometre uzunlukta olduğu halde, suladığı alan 300.000 kilometrekaredir; aynı eser, s.17. Sir Derya'nın suladığı alanın büyük kısmı Kazakistan sınırları içerisinde olup, nehrin doğup geliştiği bölge Fergana Vadisi'dir.

³⁵ Semseddin Muhammed Dimasqi (Arap Coğrafyacı, öl.1327), Togan, a.g.e., s.23. "Orta Asya" yaygın olarak "Türkistan" yerine kullanılmaktadır. Bununla beraber Orta Asya, Türkistan ile birlikte Tibet ve Mogolistan'dan oluşan daha geniş bölgenin adıdır. Türkistan ise, Tanrı (Tiyan San) Dağlarından Hazar Denizi'ne, Doğu Türkistan ve bugünkü bes Orta Asya cumhuriyeti ile İran ve Afganistan'ın kuzey bölgelerinden oluşur; A.Yalçinkaya, "The Frontiers of Turkestan", Central Asian Survey, C.: XVI, No: 3, September 1997; ss. 431-438.

³⁶ Alaeddin Yalçinkaya, Yetmiş yıllık Kriz Sovyetler Birliği'nde Moskova-Türkler İlişkileri, 3. Baskı, İstanbul, BETA, 2004; özellikle III., IV. ve V. bölümler.

Bununla beraber coğrafya, etnik yapı ile kültürel durum itibarıyla, ekonomik entegrasyon için gerekli en önemli koşulların doğal olarak bulunduğunu tekrar hatırlatalım.

Ortak coğrafya ve sınırların bu özelliğine karşın farklı ekonomik, sosyal ve siyasal yapıların devlet sınırlarından bağımsız olarak iç içe geçtiği bölge, stratejik önemi dikkate alındığında büyük güçlerin müdahalesine de açıktır. 2005 yılı itibarıyla bu müdahale, yabancı güç bulundurma anlamında önemli ölçüde gerçekleşmiş bulunmaktadır. Bu makalede, Fergana bölgesinin stratejik ve jeopolitik özellikleri de dikkate alınarak, orta ve uzun vadede büyük güçlerin müdahale ve provokasyonlarının başarı şansını indirecek bir strateji önerilmektedir. Bölge ülkelerinin, ittifak-izolasyon³⁷ yelpazesinde kendi aralarında ve diğer ülkelere karşı en uygun dış politika stratejisini uygulamaları ve geliştirmeleri, başta Rusya ve Çin olmak üzere bölge dışı ülkelerle ilişki ve işbirliğinde dengeli bir strateji izlemeleri gerekmektedir.

Bölge ülkelerinin ancak ekonomik ve sosyal gelişme ile güçlendirebilecekleri siyasal bağımsızlıklarının güvencesi, öncelikle benzer şartları veya kaderi paylaşan komşuları olmalıdır. Bununla beraber, başta Çin geçişi olmak üzere diğer güçler dikkate alındığında, Fergana bölgesi ülkelerinin sadece kendi aralarında iç dayanışmaya giderek, tehlike oluşturabilecek büyük güçlere karşı koyamayacağı açıktır. Öte yandan uygulanacak strateji, “kurtarıcı” gücün zamanla “sömürgeci” hale gelmesini de önlemelidir. Burada “ortak dış politika stratejisi ve ekonomik işbirliği” çerçevesinde çevre şartlarına değinilirken, bu politika açısından daha önemli olan diğer herhangi bir özellik ihmal edilmiş olabilir. Bununla beraber hangi özelliğin ilgili ülkeler açısından ne kadar önemli olduğu bakış ve değerlendirme zeminine göre, birçok faktörlerin rol oynadığı bölgede elbette değişebilir.

Bölge içi ve çevre koşulları dikkate alındığında, Fergana bölgesi ülkelerinin uzun vadede sağlıklı ve bağımsız devlet düzeni kurmaları konusundaki beklentiler zayıf olduğu halde, SSCB’nin dağılmasından sonra yaşanan gelişmeler, istikrar içinde bağımsızlık yönünde bir takım aşamaların gerçekleştiği izlenimini vermektedir.³⁸ Değerlendirilemeyen ekonomik zenginlikler yanında sahip olunan önemli stratejik konumu, “düşmanları” kendi aralarında çatışmaya sürüklerken güçsüz ülkelere daha

³⁷ Devletlerin, birbirleriyle olan ilişki politikaları, dış politika stratejileri olarak izolasyon, tarafsızlık, bağılantısızlık ve ittifak olarak sayılabilir. Diğer devletlerle ve uluslararası örgütlerle olan ilişkilerini en alt düzeyde tutmak olarak özetlenebilecek izolasyon stratejisi ekonomik işbirliği dahil her türlü işbirliğine en uzak strateji olup genellikle devletin kuruluşunu ilk dönemlerinde uygulanmaktadır. İttifak ise daha çok siyasi ve askeri amaçlı olarak diğer ülkelerle işbirliği stratejisi olup, yukarıda belirtildiği gibi ekonomik entegrasyonun başarı koşullarındandır. Ekonomik entegrasyonun başarısı için askeri ve siyasi ittifak gerekebileceği gibi, Varsova Pakti – COMECON örneğinde olduğu üzere, askeri ve siyasi ittifak, ekonomik ortaklığın arkasından gelebilmektedir. Savaş koşulları altında uygulanan geçici tarafsızlık, diğer devletlerin garantisi ile sürekli tarafsızlık veya tarafsızlaştırılmış olma hali ile bağılantısızlık politikaları izolasyon-ittifak yelpazesinde değerlendirilebilecek stratejilerdendir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: Faruk Sönmezoglu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, 2. Baskı, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1995; ss.243-285.

³⁸ Sovyetler sonrası Orta Asya cumhuriyetlerinin bağımsızlık aşamaları konusunda bkz.: A. Yalçınkaya, “The Independence Stages of the Turkish Republics”, *Eurasian Studies*, TICA, Special Issue on the 10th Anniversary of the Turkish Republics, 20, Summer 2001; ss.61-82

güvenli ve istikrarlı bir gelecek sunabilir. Ancak “filler çatısır, çayır ezilir” Afrika özdeyisindeki çayır olmaktan kurtulmak için yapılması gerekenleri görmek, öncelikle benzer kaderi paylaşan ülkeler arasında dayanışma ve işbirliğini gerektirmektedir.³⁹

Orta Asya'nın nüfus bakımından en yoğun bölgelerinden olan Fergana Vadisi'ndeki belli başlı şehirler, Os, Celalabat (Kirgizistan), Hoçent (Tacikistan), Hokand, Fergana, Margilan, Andican, Nemengan'dır (Özbekistan). Fergana, tarihte olduğu gibi günümüzde de stratejik önemini ve ekonomik zenginliğini korumaktadır. Fergana Vadisi'nde yüzyıllardan beri sulu tarım yapıldığı gibi bugün birçok maden yatağı ve hidroelektrik imkanları da bölgenin değerini artırmaktadır.

Vadinin Özbekistan'daki bölümü pamuk, bağ ve bahçecilik, ipek böcekçiliği gibi tarım endüstrileri bakımından Türkistan'ın en zengin bölgesi özelliğini korumaktadır. 20. yüzyıl ortası itibari ile bu alanlarda önemli sanayi tesisleri kurulmuş olup, bugün de işlemekte, ancak yeni yatırımlara ihtiyaç duyulmaktadır. Bunun yanında Türkistan'daki maden kömürü rezervlerinin yüzde 70'lik bölümü Fergana'da bulunmaktadır. Diğer maden ve sanayi tesislerinin yanında özellikle II. Dünya Savaşı şartlarında, işgal veya işgal tehdidi altında kalması sonucu bölgeye aktarılan SSCB'nin önemli sanayi tesislerinin elektrik enerjisi ihtiyacı ise Kirgizistan'da vadiyi çevreleyen dağlardan çıkan ırmaklar üzerine kurulan hidroelektrik santrallerinden karşılanmaktadır.⁴⁰

Özbekistan, Tacikistan ve Kirgizistan'ın ekonomik durumu, Sovyetler döneminden kalan belirli bir endüstriyel kapasiteye rağmen oldukça geri olup, geçen süre içinde göze çarpan bir gelişme gerçekleşmemiştir. Fert basına düşen aylık gelir 15-25 dolar civarında olduğu halde, söz konusu ekonomik zenginliklerini dünya pazarlarına sunma veya kendi ihtiyaçlarını kazanma konusunda önemli sorunlar yaşanmaktadır.⁴¹ Özellikle basta tarımsal üretim ile bazı madenler bakımından zengin olan Özbekistan, TRACECA projesi çerçevesinde Azerbaycan ve Gürcistan üzerinden geçerek Karadeniz ve Avrupa bağlantısını sağlayan Güney Kafkas Koridoru'nun açılmasından sonra Moskova'ya bağımlı kalmadan pamuk ürünlerini dünya pazarlarına ulaştırmaya başlamıştır.

³⁹ Mustafa Balbay'ın bölge ülkeleri ile ilgili kitabını isimlendirirken değerlendirmesi bir yönüyle konuyu özetlemektedir: “Kitabın adını ‘Orta (daki) Asya Ülkeleri’ koymamın nedeni, coğrafya olarak Asya'nın ortasında yer alan bu ülkelerin yakın gelecekte nasıl şekilleneceğinin de ‘orta’da olmasıdır. Bu tanım kesinlikle sözünü ettiğim ülkeleri küçümsemek ya da çabalarını hafife almak anlamına gelmiyor. Tam tersine dünyanın dört bir yanından gelişmiş ülkelerin gözleri üzerlerinde. Bu da onların çizecekleri yolu netleştirmelerini güçleştiriyor. Şimdi bu ülkeler geçmişin hantallığıyla yeni dünya düzeninin vahşi koşulları arasında sıkışmış durumdadır. Yoğun ilginin başlıca nedeni petrol. Zaten çağımızda ‘basrol petrol’ değil mi? Rusya elini çekmekten yana değil. Bölge ülkelerinin sınır güvenliği hala bu ülkenin askerleri tarafından sağlanıyor... Çin... İran... S. Arabistan... Pakistan... ABD... Japonya... Türkiye...”, Orta(daki) Asya Ülkeleri, İstanbul, Cumhuriyet Kitapları, 1999; s.6.

⁴⁰ Kirgizistan Ülke Raporu, T.C. Disisleri Bakanlığı, Ankara, TİKA, 1996; s.45.

⁴¹ 1989-1994 yılları için ortalama fert başına milli gelir, Kirgizistan'da 610, Tacikistan'da 350 ve Özbekistan'da 950 dolar civarındadır; Social Indicators of Development 1996, Published for the World Bank, The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London; ss. 188, 334, 364. İzleyen yıllarda yaşanan krizlerle bütün eski Sovyet cumhuriyetlerinde olduğu gibi bu ülkelerde de gelirler daha da düşmüş, yakın zamanda iyileşme gerçekleşmemiştir.

Alüminyum disinda hemen hemen tek ihraç ürünü pamuk olan Tacikistan için de bu gelisme Özbekistan'la olan sorunlari çözdüğü ve isbirligini gelistirdigi oranda önemli bir fırsattir. Ancak bu yönde uzun vadeli ve genis çapli yatirimlar ile bölge ülkelerinin kendi aralarinda isbirligi ve dayanisma temelinden hareketle genis anlamıyla köklü ortak projeler ve bunlari gerçeklestirecek yatirimlar gerekmektedir. Bunun için belirttigimiz gibi öncelikle bölge ülkelerinin kendi aralarinda dayanismasına ihtiyaç vardır. Örneğin elektrik enerjisi ihracatçisi durumundaki Kirgizistan'in bu ürünü ile fazla suyunun Özbekistan ve Kazakistan'a; Özbekistan, dogalgazini ihtiyaci olan Kirgizistan'a; Kazakistan, ihraç ürünü bugdayini Özbekistan'a genel ekonomik sartlar çerçevesinde, dogrudan ve sorunsuz olarak ulastirmasi ve diger ülkelerden ihtiyaci olan ürünleri aracisiz almasi gibi konularda zaman zaman problemler ortaya çikmektedir.

Asagida listesini aktardigim bölgesel, potansiyel veya aktif sorunlar her an önemli siyasal ve etnik çatisma konusu haline gelebilir. Bu da bütün bölge ülkelerinde güvenlik sorununu gündeme getirebilir. Önemli bir gerçek, her ikisi de Fergana vadisini paylasan Tacikistan'in Özbekistan'a duyduğu ihtiyaç kadar, Özbekistan Tacikistan'a ihtiyaç duymamaktadır. Ancak yasanan olaylar gösterdi ki, kargasanin sürdürdüğü Tacikistan yüzünden Özbekistan da sikintilar yasmistir. Bir ülkede yasanan sefalet ve iç savas, dünyanın hemen her cografiyasinda komsularini da tehdit etmektedir. Bu durumda komsudaki bir kargasa dalga dalga genisler ve bu gelisme bölge ülkelerinin bir dis gücün fiili isgali için gerekece oluşturabilir. Tersinden baktigimiz zaman da, Özbekistan'in istikrar, huzur ve güvenligi, komsulari Kirgizistan ve Tacikistan'daki huzur ve güvenlikle dogru orantilidir.

Fergana Vadisi boyunca Özbekistan, Tacikistan ve Kirgizistan topraklari, birbirine sarilmis üç parmagi andirirken, etnik yapinin durumu çok daha karmasiktir. Bu üç ülke topraklarından birinin yerlesim biriminden ayni ülkenin baska bir kentine gitmek isteyen defalarca diger iki ülkenin topraklarına girip çikmak zorunda kalabilir. Her seferinde yasanan gümrükle ilgili bürokratik zorluklar normal ticari faaliyetleri zorlastirmakta hatta engellemektedir.⁴² Bu yapı dünyanın baska yerindeki komsularinkinden çok daha fazla Fergana ülkelerinin birbirlerine bagimlilikini ortaya koymaktadır. Zayıf ekonomi, beklenmeyen bir bagimsizlik ve daginik bir etnik yapı ile gelistirilmeye çalisilan ulusal kimliklere⁴³ karsin, adi geçen bölge ülkelerinin demografik, etnik, askeri ve ekonomik özellikleri özetle şöyledir:

⁴² Kirgizistan Ülke Raporu, T.C. Disisleri Bakanligi, Ankara, TİKA, 1996; ss.89-91. Örneğin Kirgizistan'in Os kentinden Celalabat kentine, Özbekistan'in Andican kentinden geçen karayolu ile 45 dakika sürdüğü halde, bu ülkeye giriş-çikis problemlerinden dolayı Kirgizistan topraklarındaki karayolu kullanılmak zorunda kalındığından 2.5 saat sürmektedir.

⁴³ Önemli ölçüde liderlerin kişilikleriyle birlikte gelisen bagimsizlik sürecinde ulus-devletlesme ve ülke bütünlüğünü destekleyecek bir ulusal kimlik oluşturma çerçevesinde, devleti tanımlama ve yapılandırma çabalarının yani sıra toplumun huzurunu ve siyasal istikrari bozabilecek unsurların bertaraf edilmesi gerekmektedir. İç güvenlik ve ekonomik ögeler için olduğu kadar basta komsularıyla olmak üzere dis politik sorunların çözümü de önemli ölçüde liderin algılama ve karar alma becerisine kalmıştır; Erhan Büyükkakinci, "Sovyet Sonrası Orta Asya'da Türkiye'nin Dis Politika Açılımları: Özbekistan ve Türkmensitan ile İlişkiler", Faruk Sönmezoglu (Der.), Türk Dis Politikasının Analizi, İstanbul, DER Yayınları, 2004; s.786.

Özbekistan, Orta Asya'nın olduğu kadar Fergana bölgesinin de en kalabalık ve önemli ülkesidir. Nüfus ve yüzölçümü dikkate alındığında, dünya devletleri içerisinde büyük ülke konumundadır.⁴⁴ SSCB'nin dağılmasından sonra, çoğu eski Sovyet cumhuriyetine göre reformların daha az ugradığı, ekonomik ve sosyal hayatta devlet müdahalesinin en üst düzeyde kaldığı bu ülke hakkında “refah despotluğu” tanımının doğruluk payı vardır.⁴⁵ Bu sistemde fiyatlar, kurlar, bankacılık ve ticaret üzerindeki katı devlet denetimi sürmektedir. Bu alanda komsularıyla ilişkilerde problemler yaşanmaktadır. Genellikle Özbekistan'ın aldığı önlemlere karşı, komşu ülkeler karşı önlemler aldığından serbest ticaret ve girişimde beklenen gelişme yaşanmamaktadır. Temmuz 2000'de Özbekistan'ın beklenmedik bir şekilde ilave vize kontrol uygulamaları başlatması ile bütün eski Sovyet vatandaşlarının sadece pasaportla seyahat edebildiği bir sistem olan “Birleşik Sovyet Vize Rejimi” disina çikilmistir. Böylece Özbekistan'a geçmek isteyen Kirgizistan ve Tacikistan vatandaşlarına vize alma zorunluluğu getirilmiştir.

Diğer iki komşusunu etkileyen Özbekistan, bölgenin altyapı sebekesinin de merkezinde yer almaktadır. Ulaşım, enerji kullanımı, su kaynaklarının değerlendirilmesi, haberleşme, nakit akışı, ticaret çevresi ve nüfus hareketi gibi konularda bölgesel gelişme Özbekistan'ın siyasi kararlarına bağlıdır. Bağımsızlık sonrası yaşananlar, bir dereceye kadar otoriter bir rejimi ve izolasyon stratejisini gerekli kılmış olsa bile, bağımsızlığın pekismesi ve bunun için de refah düzeyinin yükselmesi için Özbekistan'ın komsularıyla olan ilişkileri geliştirmede, öncelikle Fergana'dan başlayarak öncü rol alması, mevcut kazanımları ilerletmesi gerekmektedir.

Özbekistan'ın aksine Tacikistan, bağımsızlıktan sonra kendi ordusunu kuramamış ve silahlı kuvvetleri, rejimi savunamamıştır. Ülke iç savaş ve sınır tecavüzlerinden büyük zarar görmüştür. Tacikistan'daki Rahmanov rejimi RF'nun askeri desteğine dayandığı gibi BDT'nun ortak güvenlik boyutunun da önemli gerekçelerinden birini oluşturmıştır. 1992-1993'te, daha çok, bir takım çıkar grupları, bölgeler, asiretler arasında siyasi ve ekonomik rant mücadelesinin sonucu iç savasta, 100.000'den fazla insan ölmüş, 380.000 kişi sürülmüş, 110.000 Tacik Amu Derya'nın Afganistan tarafına geçmiştir. Dusanbe hükümeti ancak Rusya'nın desteği ile ayakta kalabilmiş ve Mayıs 1993'te Dusanbe'de RF ile Tacikistan arasında “Dostluk ve Karşılıklı İşbirliği Antlaşması” imzalanmıştır.⁴⁶

Bölgede reformları uygulamaya çalışan ülkelerden olan Tacikistan'ın özellikleri nedeniyle bu projede başarıya ulaşması zorlaşmaktadır. Ülkenin kendi kapasitesinin yetersizliğinden başka, basta Özbekistan olmak üzere komşuların tutumu da bu

⁴⁴ Özbekistan ile ilgili önemli demografik, ekonomik ve savunma bilgileri şöyledir: Nüfus: 24.576.000, Ortalama hayat uzunluğu: 64 yıl, Fert başına milli gelir: 2.500 dolar. Etnik yapı: Özbek % 73, Rus % 6, Tacik % 5, Kazak % 4, Karakalpak % 2, Tatar % 2, Koreli % 1, Ukraynalı % 1. Aktif asker: 50-55.000; The Military Balance 2001-2002, The International Institute for Strategic Studies, Oxford University Press, 2001; s.171. Özbekistan ile ilgili güncel bilgiler için bkz.: <http://www.eurasianet.org/resource/uzbekistan/index.shtml>

⁴⁵ “Welfare Authoritarianism” için bu karşılığı uygun buldum; Gregory Gleason, “Inter-State Cooperation in Central Asia from the CIS to the Shanghai Forum”, Central Asian Survey, Nov. 2001, s.8.

⁴⁶ Dianne L Smith, Opening Pandora's Box: Ethnicity and Central Asian Militarities, Strategic Studies Institute, 1998; ss.23-24.

konuda engel çıkarmaktadır. Tacikistan için, bağımsızlık sonrası yaşadığı iç savaş, ekonomik bakımdan zayıflığı, coğrafi konumu ve son derece yetersiz altyapısı yüzünden belki de dünyanın ekonomik işbirliğine en uzak ülkesi denebilir. Bununla beraber, Tacikistan'ın da Fergana'yi paylaştığı gerçeği dikkate alındığında, entegrasyon projeleri gerçekleşirse bu vadi, Tacikistan'ın dünyaya açılan penceresi olacaktır. Halen, küçük çaplı iç pazarlar, zayıf hizmetler sektörü, ülkenin sınırlı sayıdaki (hemen hemen sadece pamuk ve alüminyum) ihraç ürününün bulunması gibi özellikleri dikkate alındığında, ülke ekonomisinin gelişmesi için ticaretin gelişmesi tek çare görülmektedir.⁴⁷ İç savaşla birlikte karayolu sisteminin de tahribi, profesyonel yönetim kadrosunun göçü, asiretlerin ülkeyi bölmesi ve hızla artan uyuturucu ticaretinin yolsuzluklar üzerindeki etkisi gibi nedenlerden dolayı reformların aksaması, yönetimin rutin kamu hizmetlerini yürütme kapasitesini zayıflatmıştır.

Nüfus bakımından bölgenin en küçük ülkesi olan Kırgızistan'ın önemli bölümü dağlarla kaplıdır. Çin ile uzun bir sınırı olan Kırgızistan, Fergana'da bu dev gücün tehdidine maruz kalabilecek ilk ülke konumundadır. Bölgede yaşanan olaylar bu ülkenin de terör karşısında hassas olduğunu gösterdi. Fergana'daki işbirliği Kırgızistan için önemli bir refah kaynağı ve batiya açılma kapısı olacaktır. Kırgızistan'ın nüfusu, karşı karşıya bulunduğu güvenlik sorunları ve jeopolitik konumu, son derece yetersiz olan asker ve savunma gereçleri dikkate alındığında, önemli ölçüde dışa bağımlı durumdadır.⁴⁸ Kırgızistan silahlı kuvvetlerini oluşturan kadrolar, Tacikistan için de söz konusu olduğu gibi, bütünüyle siyasal iktidarın denetiminde olmayıp daha çok Rus görevlilerin kontrolünde veya Rus askerlerden oluşmaktadır. SSCB'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan sınırlar, 1936 Anayasası ve Stalin'in genel politikaları doğrultusunda oluşturulmuştur. Yönetim altındaki birimlerin aralarına çatısızma öğelerinin yer alması genel stratejinin parçası olmuştur.⁴⁹

⁴⁷ Tacikistan'ın önemli demografik, ekonomik ve savunma rakamları: Nüfus: 6.225.000, Fert başına milli gelir: 700 dolar, Ortalama hayat uzunluğu: 64 yıl. Etnik yapı: Tacik % 67, Özbek % 25, Rus % 2, Tatar % 2. Aktif asker: 6.000. The Military Balance 2001-2002, s.170.

Tacikistan ile ilgili güncel bilgiler için bakınız:

<http://www.eurasianet.org/resource/tajikistan/index.shtml>. Tacikistan, halen güvenliğini 20.000 civarında Rus askeri sayesinde sağlamakta olup Orta Asya'da Moskova'nın en etkili olduğu ülke durumundadır. Bununla beraber, 11 Eylül saldırılarından sonra ABD'ye üç üssünü önermiş ve bunlar kabul edilmiş, böylece bu dönemde ABD ile işbirliği içinde olmayı da başarmıştır; Mehmet Seyfettin Erol, Çiğdem Tunç, "11 Eylül sonrası ABD'nin Küresel Güç Mücadelesi'nde Orta Asya", Avrasya Dosyası, Küresel Değerlendirme Özet, Sonbahar 2003, C.9, Sayı 3, s.20.

⁴⁸ Kırgızistan'la ilgili rakamlar: Nüfus: 4.733.000, Fert başına milli gelir: 2.100 dolar, Ortalama hayat uzunluğu: 64 yıl. Etnik yapı: Kırgız % 56, Rus % 17, Özbek % 13, Ukraynalı % 3. Aktif asker: 9.000, yedekler: 57.000. The Military Balance 2001-2002, s.166. Kırgızistan hakkında güncel bilgiler için bakınız:

<http://www.eurasianet.org/resource/kyrgyzstan/index.shtml>

⁴⁹ Yüksel Söylemez, SSCB döneminde Orta Asya'daki devlet sınırlarının etnik, tarihi, coğrafi faktörler ile doğal kaynakların dikkate alınmadan gelişigüzel çizildiğini yazar; "Asian Security Policies and Turkey's Asian Dimension", Turkish Review of Eurasian Studies, 2002/2, İstanbul. Ayrıca bkz.: A. Yalçınkaya, Yetmiş Yıllık Kriz.

Bu strateji etkisini SSCB dağıldıktan sonra da göstermiş ve RF'nun Sovyet sonrası etkinliğini sürdürmesini hedeflediği bir zemin olan BDT'ye, bu alanda önemli görevler ve yasama alanı sunmuştur. Bununla beraber, Putin iktidarındaki çıkışlara rağmen, irredentist⁵⁰ politikanın başarısız olacağı genel kabul görmüş, birçok Rus aydını da bu ülkenin basta eski Sovyet cumhuriyetleri olmak üzere komsularıyla çağdas, barışçı ve eşit şartlarda ilişki kurmasını savunur hale gelmiştir. Böyle bir ortam "Fergana Serbest Ticaret Bölgesi" projesinin başarılı olması yolunda, içeriden olduğu kadar dışarıdan da elverişli bir çevre sunmaktadır. Bununla beraber, kurulacak işbirliği zeminini bekleyen mevcut ve muhtemel tehditleri göz önünde bulundurarak, bu alanda çözümleri zamana yaymak ve bu tehditlerin gelişmeleri engellememesi yönünde karşı tedbirler almak gerekmektedir. Çünkü 21 Nisan 2000 tarihli "RF'nun Askeri Doktrini", savunma alanındaki işbirliğinde önceliği, BDT ülkelerine ve BDT içindeki kolektif savunma mekanizmalarına vermiştir. Bu bağlamda, BDT ülkelerinde devam eden veya gündeme gelebilecek yerel silahlı çatışmaların, RF için en önemli tehdit niteliği tasidığı belirtilmiştir. Bu ve benzeri ifadeler, RF'nun "yakın çevre"sine yöneldiğini; burayı, kendi ulusal güvenlik sahası olarak değerlendirdiğini ortaya koymaktadır.⁵¹ Bu gerçekler, Moskova yönetiminin, bölgedeki gelişmeleri kontrolü altında tutmak konusunda kararlılığını gösterdiği halde, diğer bölgesel ve küresel güçlerin de bölge üzerinde söz sahibi olmak istediklerini görüyoruz.

Büyük Güçlerin Bölgeye İlgisi ve İşbirliği Örgütleri

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, petrol, doğalgaz, madenler, tarım ürünleri zenginliği ve stratejik önemi gibi birçok nedenden dolayı, Rusya bölgeye yeniden sahip olmak isterken, ABD, Çin gibi bölge veya bölge dışı güçler de etkinlik kurmak arzusunda. 11 Eylül 2001'de yaşanan olaylar ABD'ye, bölgenin Afganistan'a komşu olması nedeniyle büyük fırsatlar verirken Çin'in Rusya ile birlikte Sanghay İşbirliği Örgütü önemli bir adım olmuştur. 1991'de SSCB dağılmadan Orta Asya liderleri arasında "Türkistan federasyonu" konusu üzerinde duruldu.⁵² Fakat bunun yerine ulus-devlet sistemi daha uygun bulundu. Bu arada, Ukrayna, Belarusya ve RF liderleri Minsk'te toplanarak BDT'nun kurulması üzerinde anlaşılar. Ancak diğer devletler de bunun dışında kalmak istemediğinden Nazarbayev'in çağrısı ile eski

⁵⁰ RF'nun eski SSCB topraklarına yeniden egemen olma politikası için "irredentizm"i kullanıyorum. Bu topraklarda önemli miktarda Rus nüfusunun yanında siyasal, ideolojik veya tarihsel miras gibi iddialarla özellikle Putin'in ilk yıllarında Sovyet coğrafyasındaki Rus ilgisi yeniden artmıştı. Devletin etnik ve dinsel dış politika uygulaması bağlamında "irredentizm" için bkz.: F. Sönmezoglu, a.g.e., ss.465-466.

⁵¹ Osman Metin Öztürk, Rusya Federasyonu'nun Askeri Doktrini, Ankara, ASAM, 2001; ss.36-37.

⁵² Türkistan sözcüğünün siyasal entegrasyon boyutu ile ilgili Kocaoglu şöyle der: "Coğrafi bir terim olan Orta Asya'nın gerçek tarihi, milli ve politik adı olan Türkistan Moskova'daki Rus yöneticileri için korkulu bir kelime idi. Çünkü onlar, bu kelimenin içinde, Orta Asya'daki Türklerin belki bir gün Türkistan adı altında politik bir birlik ve hatta bir devlet kurma gayesi taşıdığından endişeleniyorlardı.", Timur Kocaoglu, Özbekistan ile Türkistan'daki Diğer Bağımsız Devletlerin Siyasi Durumu", A. Yalçinkaya (Der.), Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları, İstanbul, Bağlam, 1998; ss.86-87.

Sovyet cumhuriyetlerinin devlet başkanları bazı eksiklerle Almatı'da toplanarak SSCB'nin sona erisini ve BDT'nun kuruluşunu ilan ettiler.⁵³

BDT içerisinde etkinlik kurmayı hedefleyen RF, Haziran 1992'de Orta Asya cumhuriyetleriyle birlikte 8 devletten oluşan "tek gümrük sistemi"nin kurulduğunu ilan etti. Süphesiz, böyle bir birliğe RF kadar diğer cumhuriyetler de ihtiyaç duymaktaydı, ancak bunu karşılayacak siyasi altyapı olmadığı gibi ekonomik ve teknolojik şartlar da elverişli değildi. Bununla beraber bu tür çıkışların bölge ülkeleri arasında işbirliğine duyulan ihtiyaçtan kaynaklandığı açıktır. BDT zirvesi kararı doğrultusunda Ekonomik Birlik Sözleşmesi 1993'de imzalandı. Bu sözleşme, serbest ticaret bölgesi kurulmasını, tarifelerin asgariye indirilmesini ve ortak bir azami dış gümrük uygulamasını hedefleyen bir "gümrük birliği" oluşturulması yönünde hazırlanmıştır. Sözleşme, 1994'de serbest ticaret anlaşması uygulaması, 1994'de ödemeler, 1995'de gümrükler, 1996'da hukuk uyumu, gümrük sınıflandırma listeleri, demiryolu tarifeleri alanlarında bir dizi uygulama anlaşmaları ile desteklendi. Fakat liderler ortak anlaşmaları imzaladıkları halde kendi önceliklerine göre iç politik yapılarının belirlediği ayrılıkçı uygulamaları da hayata geçirmekteydiler.⁵⁴ Bununla beraber, genel olarak eski SSCB'ni oluşturan bölgenin durumu bir entegrasyon veya ileri derecede işbirliği konusunda son derece elverişsizdi.⁵⁵

BDT'nun kuruluşundan günümüze faaliyetlerine bakacak olursak, RF'nun yeniden askeri ve siyasi baskı kurma niyetleri her fırsatta gündeme gelmiş, bir dereceye kadar bu konuda istediğini elde etmiştir. Ancak, Sovyet döneminden miras kalan ve ihtiyaç duyulan özellikle ekonomik ilişkilerin sağlıklı bir ortamda yürütülmesi ve geliştirilmesi için yapılan sözleşmeler, -yukarıda değinilen Ekonomik Birlik Sözleşmesi gibi- Sevardnadze'nin deyimıyla kâğıt yığınlarından ibaret kalmıştır. Bununla beraber, başarı şansı olmayan bu tür bir sözleşme ile destek uygulamaların Fergana'da başarılı olması için bir çok neden bulunmaktadır.

Sanghay İşbirliği Örgütü'nün (SİÖ) de önemli bir üyesi RF, bu organizasyonun diğer güçlü üyesi Çin ile arasındaki iki ülkenin karşı karşıya gelmesine neden olan sınır problemini çözmüştür. RF'nun, Sovyetler sonrası özellikle askeri alanda küçülme ve içe kapanma politikasından dönüş anlamında, Kırgızistan örneğinde görülen yeni üsleri faaliyete geçirmesi, aslında soğuk savaş döneminden kalma askeri yayılmacılık ve bloklaşmadan öte bir anlam taşımaktadır. Ekonomik büyüme ve etkinliğin, askeri güç boyutundan hareketle, ABD'nin üye olduğu APEC içerisinde terör tehdidine karşı bir güç olma rolünü yüklenmek isteyen Rusya, böylece dış politikasına yeni boyutlar eklerken ekonomisini de çeşitlendirerek canlandırmanın yolunu aramaktadır. 21. yüzyılın önemli sorunu teröre karşı çare olma görevini yüklenme mesajını, APEC'in Bangkok toplantısından önce gönderen

⁵³ 21 Aralık 1991 Alma-Ata Deklarasyonu'na (Bugün Almatı) RF, Beyaz Rusya ve Ukrayna yanında Moldova, bes Orta Asya cumhuriyeti Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan ile Kafkas cumhuriyetlerinden Ermenistan katılmıştır. Bu deklarasyonla kurulan BDT'ye Azerbaycan 1993'te, Gürcistan 1994'te katılmıştır. Ayrıntı için bkz.: A. Yalçınkaya, "İdealizm-Uluslararası Örgütler Bağlamında Bağımsız Devletler Topluluğu".

⁵⁴ Gregory Gleason, "Inter-State Cooperation in Central Asia", s.5.

⁵⁵ Paul Kubicek, "Regionalism, Nationalism, and Realpolitik in Central Asia", *Europe-Asia Studies*, 49, 4, 1997, ss. 637-665.

Putin, bu mesajından iki hafta sonra bölgeye yakın olan Kırgızistan'daki askeri üssünü açarak, mesajını pekiştirmiştir.⁵⁶

SIÖ, ilk defa 1996'da Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan devlet başkanları tarafından imzalanan deklarasyonla duyurulmuştur. Bu örgüt ile RF ve Çin bir bakıma çok kutuplu uluslararası sistem konusunda uzlaşarak ABD'nin tek süper güç olma politikasına karşı birlikte çıkış yapmayı hedeflemiştir.⁵⁷ Putin'in devlet başkanlığı ile aktif bir dış politika izlemeye çalışan RF, bu bağlamda Türkmenistan dışındaki Orta Asya ülkeleri ve Çin ile ilişkileri SIÖ semsiyesi altında geliştirdi.⁵⁸ 2001'de Özbekistan'ın örgüte katılması ile Fergana ülkelerinin tamamı BDT dışındaki bir başka örgütte RF ile bir araya gelmişlerdir.⁵⁹

SIÖ'nün nüfus ve ekonomi gibi özellikleriyle en büyük üyesi Çin, bu örgütle öncelikle Fergana'ya sınır olan Doğu Türkistan (Sincan) bölgesindeki Uygur Türklerinin taleplerine karşı bölgesel bir ittifak kurmayı hedeflemiştir. Diğer üyeler açısından da uluslararası platformlarda kendi iç muhalefet gruplarını desteksiz bırakmak için geçerli bir neden olan "İslami Ayrılıkçılık"a, özellikle Fergana bölgesinde yaşanan etnik çatışmalara karşı işbirliği hedeflenmiş ve ortak deklarasyonda bu durum dile getirilmiştir. Gerçekten de Fergana ülkeleri üzerinde Suudi Arabistan ve İran'ın dini görünüş altında siyasi faaliyetleri bulunmakla birlikte, bunun tehdit boyutuna ulaşmaması için ekonomik ve sosyal sorunların çözülmesi, insan hakları ihlallerine son verilmesi gerekmektedir.⁶⁰ Bu yüzden de SIÖ'nden çok Fergana işbirliğine gerek duyulmaktadır.

SIÖ devletleri arasındaki nüfus, ekonomik durum, yüzölçümü gibi alanlarda büyük dengesizlik dikkate alındığında, Çin ve RF'nun bir konuda anlaşması durumunda diğer üyelerin dikkate alınmayacağı bir gerçektir. Soğuk Savaş döneminde, Varsova Pakti'nde olduğu gibi, ittifaka üye olan ülkelerin her konuda Moskova'nın uydusu durumuna gelmeleri ve fiilen bağımsızlıklarını kaybetmiş olmaları, bu tür dengesiz ittifakların küçük ve zayıf olanların aleyhine işleyeceğini göstermektedir. Esasen

⁵⁶ Vladimir Putin, "Russia, the Country That Links East and West", The Wall Street Journal, October 10, 2003; The St. Petersburg Times, October 21, 2003.

⁵⁷ Çin, 11 Eylül sonrasında ABD'nin yayımladığı politikasına ilk karşı çıkan ülkelerden olmuş, daha Mayıs 2002'de yayınlanan raporda, 11 Eylül'den sonra terörizme karşı işbirliği yapılmasına rağmen ABD ile Çin ve RF arasındaki kuskuyu ve mücadelenin giderilmemesinden şikayet edilmiştir; Mehmet Seyfettin Erol, Çiğdem Tunç, a.g.m, s.21.

⁵⁸ Hüseyin Bağcı, Idris Bal, "Turkish Foreign Policy in Post Cold War Era: New Problems and Opportunities", Idris Bal (Der.), Turkish Foreign Policy in Post Cold War Era, Boca Raton, Florida, Brown Walker Press, 2004; s.102.

⁵⁹ 1996'da "Sanghay Beslisi" adıyla RF, Çin, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan arasında kurulan örgüt 2001'de Özbekistan'ın katılımı ile "Sanghay Altılısı" haline gelmiştir. Örgütün resmi adı olan "Shanghai Cooperation Organization"dir. Ayrıntılar için bkz.: Idris Bal, "Rise of Shanghai Cooperation Organization (SCO) in Eurasia: Is it an Effective Toll in a New Big Game", Ertan Efeğil, (Der.), Geopolitics of Central Asia in the Post Cold War Era: A Systematic Analysis, Harlem: The Research Center for Azerbaijan and Turkestan, SOTA, the Netherlands, 2002.

⁶⁰ Orta Asya ülkelerinde, bağımsızlık sonrasında dış kaynaklı din temelli radikal hareketlerin halkın kültürü ve inancına aykırılığına rağmen, yönetim çevreleri bunları kitlelere mal ederek muhalefeti sindirmekte, insan haklarında kısıtlamalar getirmektedir; Mustafa Erdem, "Orta Asya Güvenliğinde Radikal Dinî Hareketler Sorunu", Stratejik Analiz, Subat 2004, C.4, Sayı 46; ss.78-87.

güçlü devletlerin zayıflarla ittifak oluşturmalarının bir nedeni de, güçlülerin diğerleri üzerindeki etki, denetim imkanlarını artırma hedefidir,⁶¹ ki bu gerçek yukarıda belirtildiği gibi daha güçlü olan Özbekistan ile zayıf Kırgızistan arasındaki entegrasyonu dahi etkileyebilmektedir.

11 Eylül'de New York ve Pentagon'u vuran terör saldırılarından sonra, ABD, Afganistan'a müdahale ederken, basta Orta Asya ve Kafkaslar olmak üzere birçok ülkede, yukarıda belirtildiği gibi Kırgızistan'da askeri üsler kurdu. ABD askerlerinin konuşlandırılmasından sonra yapılan anlaşmalar sonucu Kırgızistan, RF ile olan askeri işbirliğini ilerletti ve Amerikan üssünün yanı sıra, Biskek'in 25 kilometre yakınında Sovyet döneminde kullanıldığı halde ekonomik sıkıntıdan dolayı terk edilen üs yeniden Rus üssü haline getirildi. Ekim 2003'de Putin'in bu ülkeyi ziyareti esnasında Kırgız lider Akayev ile birlikte açılan tesis, SSCB'nin dağılmasından sonra RF'nun yurt dışında açtığı ilk askeri hava üssü özelliğini taşımaktadır. Rusya'nın bu üste bulunduracağı 20 savaş uçağı ve helikopter ile 500 Rus askeri, Kırgızistan'a yönelik tehditler dikkate alındığında, bu üssün güçlü bir savunma özelliği olmadığı halde, siyasal anlamı açısından Kırgızistan'ı diğer güçler karşısında yalnız bırakmadığı mesajını vermekte olup, son derece önemlidir. Öte yandan Çin de bölgede prestijini artırmak için Kırgızistan'a askeri yardımda bulunmuştur. ABD, 11 Eylül'den önce de Kazakistan'da petrol ve doğalgaz alanında en büyük yatırımcı durumundaydı. Kazakistan dışında Kırgızistan ve Özbekistan'a milyonlarca dolarlık askeri yardımda bulunmuştur. Böylece ABD bu ülkelerde önemli bir politik yatırım gerçekleştirmiştir.⁶²

Liderlerin İzolasyon ve İttifak Arasındaki Arayışları

Yasanan olaylar ve bölgenin gerçekleri, Fergana devletleri açısından gerek siyasal problemlerin çözümünde gerekse halkın ekonomik ve sosyal durumunu iyileştirme ve geliştirme konusunda işbirliği yapmalarını son derece gerekli kılmaktadır. Bölge üzerinde bir bölümüne değinilen RF, Çin ve ABD gibi büyük güçlerin emperyalist hesapları ve rekabeti doğru bir strateji ve işbirliği ile bölge ülkelerinin çıkarına dönüştürülebilir. Barış içerisinde işbirliği politikası genellikle "değişken toplamlı oyun teorisi" çerçevesinde ele alınırken, komşularla sorunların yıllarca sürüp gitmesi, düşmanlık politikası temelli "komşusunun zayıf anını gözetme stratejisi" ile "sıfır toplamlı oyun teorisi" ile açıklanmaktadır. Düşmanlık politikaları sonucunda bir tarafın kazandığı diğer tarafın kaybettigine teorik olarak denk olduğu kabul edilse bile, aslında kazanan taraf da, işbirliği yapılmadığından dolayı muhtemel kayıpları dikkate alındığında kaybetmiş durumdadır.⁶³

Sömürgecilik sonrası dönemde bağımsızlığını kazanan Asya ve Afrika ülkeleri, genellikle birbiriyle sorunlu olmuş ve zaman zaman eski sömürgecinin veya diğer batılı ülkelerin müdahalesine gerek duyulmuştur. Bunun sonucu komşu az gelişmiş ülkeler, birinin sattığı diğerinin aldığı ürünü, çok daha az ulaşım masrafı ile doğrudan almak yerine genellikle batılı şirketler aracılığı ile, alınan ürünün gerçek değeri kadar veya daha fazla yabancılara kar, nakliye, sigorta gibi ek maliyetler

⁶¹ Faruk Sönmezoglu, a.g.e., s.275.

⁶² Yüksel Söylemez, s.46.

⁶³ Oyun teorisi ve çeşitleri konusunda bkz.: James E. Dougherty, Robert L. Pfaltzgraf, Jr, *Contending Theories of International Relations*, Harper Collins Publishers, 1990; ss.507-535.

ödeyerek elde etmektedirler. Bu durum az gelişmiş ülkelerin geri kalmışlık özelliğini güçlendirirken eski sömürgeci ülkelere önemli kaynak aktarılmasının da nedenidir.⁶⁴ Gelişmiş ülkeler, basta AB olmak üzere NAFTA ve benzeri örgütlenmeler veya doğrudan ikili sözleşmelerle komşular arasında her türlü ilişkiyi, öncelikle mal ve hizmetler dolayısıyla ileri derecede destekleyerek vatandaşlarına yüksek refah sağlama politikasını, özellikle Soğuk Savaş dönemi sonuna doğru hızlandırarak uygulamayı tercih etmişlerdir. Genel olarak ister askeri veya siyasi ister ekonomik işbirliği olsun, bu ilişkilerin kurumsallaşma aşamaları, yasal çerçeve, fonksiyonellik ve hiyerarşi kurma biçiminde özetlenebilir.⁶⁵ Yasal çerçeve, işbirliği konusunda devletlerin irade beyanı ile işbirliğini kuran bir sözleşme imzalamalarıdır. Bu alanda oldukça fazla sözleşme olduğu halde, belirtildiği üzere, AB ve NAFTA gibi başarılı olan pek azdır. BDT ise başarısız örnekler arasındaki yerini almıştır. Yasal çerçevenin adım adım oluşturulması, bu çerçeve ile yukarıda ele alınan gerçek ihtiyaçların uyusması, örgütün fonksiyonel olarak varlığını sürdürmesinin, başarılı olmasının temelini oluşturur.

İşbirliğinde asıl önemli olan ve başarıya götüren strateji ise, aşama aşama bu girişimle ilgili gerekenlerin yapılması ve işlevlerin ifa edilmesinin sürekli hale gelmesidir. Sovyet sisteminin dağılmasından ve bu düzenden miras kalan kamu üretim ve dağıtım sisteminin çökmesinden sonra, yeni bağımsız devletlerin yöneticileri, basta halkın zorunlu ihtiyaçlarını karşılamak üzere, güvenlik ve istikrar konularında işbirliği yoluna gitmiş, birçok uluslararası örgüt oluşturma girişiminde bulunmuşlardır. Bununla beraber, bu örgütlenmelerin yasal çerçevesi ve sonraki aşamalarında genellikle RF bulunduğundan, söz konusu girişimlerin “Rusya’nın hiyerarşi kurma gizli niyeti”nin aracı olmaması için son derece ihtiyatlı davranılmıştır.⁶⁶

Bir devletin diğer devletlerle olan ilişkisi genel olarak izolasyon ve ittifak seçenekleri ile bu ikisi arasındaki yelpazede farklı derecelere tanımlanabilir. Yukarıda değinildiği gibi, izolasyonda her türlü ilişki en aza indirildiği halde ittifakta devletler ortak çıkar veya konu etrafında tek bir devlet gibi hareket etmektedirler. Örneğin savunma ittifakında, ittifak üyesi bir ülkeye yapılan saldırı diğer üyelere de yapılmış kabul edilir. Günümüzde genellikle ekonomik temelli işbirliği örnekleri, başarılı olduğu takdirde zamanla güvenlik ve savunma konularını da kapsamaktadır. Her örnek için farklı tanım ve analiz söz konusu olacağı ittifak ve işbirliği deneyimlerini, olduğu gibi bir başka bölgede uygulamak da aynı sonucu vermeyebilir. Bununla beraber benzer sorunlar ile benzer çevre koşullarına sahip

⁶⁴ İbrahim Canbolat, *Az Gelişmiş Ülke Sorunları ve Dis Politika*, İstanbul, Alfa, 1998; s. 31.

⁶⁵ Gregory Gleason, “Inter-State Cooperation in Central Asia”, s.2. 1950’ler ve 1960’lar bölgesel entegrasyon teorileri açısından zengin bir dönemdir. 1970’lerin ortasıyla birlikte fonksiyonel teorinin açıklayıcılığı daha da zayıflamaya başladı. Bunun yerine “karşılıklı bağımlılıkta çıkar artışı” yaklaşımları üstünlük kazandı; Henry R. Nau, “From Integration to Interdependence: Gains, Losses, and Continuing Gaps”, *International Organization*, 31, 1, 1979, ss. 119-147; Robert Keohane & Joseph Nye, “International Integration and Interdependence”, Fred Greenstein & Nelson Polsby (eds), *Handbook of Political Science*, C. 8, Reading, Addison-Wesley, 1975.

⁶⁶ Gürcistan ve Azerbaycan’ın BDT’ne katılmadığı isteksizliği ve daha sonra yaşanan tereddütler bu endişeden kaynaklanmıştır. Ayrıntı için bkz. A. Yalçınkaya, “İdealizm-Uluslararası Örgütler Bağlamında Bağımsız Devletler Topluluğu”.

olan ülkelerin benzer strateji ve işbirliği geliştirmeleri, birinin yaşadığı deneyimlerin diğerine isik tutması kaçınılmazdır.

Fergana koşullarında en uygun dış politika stratejisini tartışırken, öncelikle bölgenin dış çevresi dikkat çekmektedir. Fergana iki güçlü devlet, Çin ve RF arasında kaldığı halde, bölge dışında yer alan süper güç olarak ABD'nin de ilgi alanına girmektedir. Bu yönüyle sürekli tarafsızlığa konu olan İsviçre ile Alman işgaline kadar Belçika ve Lüksemburg'a benzemektedir. Adı geçen ülkeler zayıf ve bir dereceye kadar etnik bakımdan homojen olmayan devletler olduğu halde, bu özellikleri nedeniyle komşu güçlü ülkelerin sürekli ilgi alanına girmiş ve çatışma konusu olmuştur. Büyük devletlerin üzerinde anlastıkları "tarafsızlaştırma" stratejisi ile bu devletler daha güvenli ve müreffeh hale gelmiştir. Fergana çevresindeki üç devlet benzer şartlara sahip olduğu halde, Avrupa ülkelerinin yaşadıklarını henüz yaşamamış ve sağlıklı değerlendirme aşamasına gelememişlerdir. Sovyet sonrası ittifak veya işbirliği girişimlerinden bir sonuç çıkmamış, başarısız sözleşmeler, devletler arasında güvensizliği artırmıştır. Yaşananlar ışığında yeni bir işbirliği modeli üzerinde tartışırken, kazanılan ve halen yürümekte olan asgari işbirliği veya sağlıklı ilişkiler korunmalı, bundan sonraki aşamalar da geliştirilmeye çalışılmalıdır.⁶⁷

Az gelişmişlik sendromu içerisinde, komşularıyla sürekli çatışma ve anlaşmazlık halinde, ekonomik getirileri dikkate almayarak halkın refahını asgari düzeyde tutmak yerine işbirliği yapmayı hemen bütün Fergana liderleri her fırsatta dile getirmişlerdir. Bununla beraber yaşanan olaylar yeni girişimleri engellemektedir. Bu aşamada, teorik yaklaşımlar ile bölgede yaşananlar dikkate alınarak, daha dar çerçevede fakat alt yapısı iyi hazırlanmış bir işbirliği zamanla daha geniş bir ittifakin temeli olabilir. Fergana devletlerinin, daha önce sıkça dile getirilen "serbest ticaret bölgesi" veya "gümrük birliği" çatısı altında birleşmeleri yerine, yaşanan başarısız deneyimler ışığında, çevre koşulları dikkate alınarak öncelikle sadece Fergana Vadisi'nin serbest ticaret bölgesi statüsüne kavuşturulmasını öneriyoruz. Üç devletin Fergana bölgesinde nehir kıyısının belirli bir seridinde yer alan, bir kısmı yukarıda sayılan yerleşim yerlerini kapsayacak bir 'serbest bölge' uygulaması, uzun vadede daha etkin işbirliğinin temelini oluşturmaktadır. Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan liderlerince, "28 Subat 2002'de Almatı'da kurulmasına karar verilen "Orta Asya İşbirliği Örgütü" bu yönde atılmış bir adım olarak değerlendirilebilir."⁶⁸ Ancak bu girişimin gündemden düşmesi, işbirliği yönünde daha dar çerçeveli, fakat daha etkin projelerden başlamak gerektiğini göstermektedir.

Orta Asya'da Ekonomik Entegrasyon Konusunda Jeopolitik Zorunluluk

Ekonomik entegrasyonun, kavramsal, sosyal ve kültürel altyapısı ile ilgili tartışmalardan sonra, Fergana bölgesinin özellikleri dikkate alındığında, bölge için bir ekonomik entegrasyon projesi önerisinin "fildisi kuleler içinde" hazırlanan

⁶⁷ Dogası gereği dinamik bir süreç olan dış politikanın konusu olan birlik modeli de belirli bir hedef olarak önerilmekte olup, hedefe ulaşınca işbirliğinin daha da ilerleyeceği yeni denge modeller söz konusu olacaktır. Ulaşılan örnek işbirliği modeli olarak AB için de nihai bir aşama belirlenmemiş olup her aşama bir sonraki aşama için basamak görevi yapmaktadır. Beril Dedeoğlu, "Avrupa'da Siyasal Bütünleşme: 'Birlik' Modelinin Yeniden Düzenlenmesi", Faruk Sönmezoglu (Der.), Uluslararası Politikada Yeni Alanlar Yeni Bakışlar, İstanbul, DER Yayınları, 1998; ss.355-378.

⁶⁸ Mehmet Seyfettin Ero1, Çiğdem Tunç, a.g.m, s.28.

“ülkücü”⁶⁹ proje değil de, hızla değişen dünyamız ve bölge gerçekleri açısından zorunluluk olduğu görülmektedir. Günümüzde bir uluslararası entegrasyondan beklenenler kısaca ilgili ülkelerin ekonomik ve siyasal potansiyellerini paylaşmaları ve aralarındaki sorunları kamuoyu desteği ile uzlaşarak çözmeleri olarak özetlenebilir.⁷⁰ Bunun yanında küreselleşmenin olumsuz etkilerine karşın, bölgesel entegrasyon önemli bir kalkan olarak görülmektedir.⁷¹

Bir ekonomik işbirliğinin başarılı olması için öncelikle işbirliğine giden ülkeler arasında gelişme farklılığının az olması ve bu ülkelerin belirli bir gelişme düzeyine ulaşmış olmaları gerekmektedir. Diğer bir koşul ise ilgili devletlerin coğrafi bakımdan birbirlerine yakın olmalarıdır. Üçüncü olarak, ekonomik yapı benzerliği gereklidir. Dördüncü koşul, kültürel, tarihsel ve dinsel yakınlık ve son olarak askeri ve siyasal uyumluluk başarılı bir işbirliğinin gereklerindedir.⁷² Başarılı entegrasyon için sayılan bu koşullar dikkate alındığında, bunların çoğunu Fergana bölgesi kadar sağlayan başka bir bölgenin bulunması zordur. Genellikle batılı ülkeler için hazırlanan bu listeye katılması gereken diğer bir koşul ise “siyasi istikrar”dır. Fergana ülkelerindeki istikrar ise ancak baskı, insan hakları ihlalleri ve muhalefeti yasaklamakla sağlanmaktadır ki aslında bu durum istikrarsızlık kaynağıdır. Sonraki bölümde ele alınan Neofonksiyonalistlerin Orta Asya’da entegrasyonun başarısızlık gerekçeleri olarak ileri sürdüğü nedenler, aslında siyasal kültürün ve altyapının gelişmemesinden kaynaklanan siyasal istikrarsızlığa dayanmaktadır ki bunun aynı zamanda dış nedenleri de bulunmaktadır.

SSCB sonrası Fergana ülkelerine yönelik en büyük tehlike, belirttiğimiz gibi, yakın dönemde yaşanmış olan etnik temelli çatışmalar sonucu istikrarsızlık ve güvensizliktir. Basta Tacikistan olmak üzere Özbekistan ve Kırgızistan’da yaşananlar yanında Afganistan’daki gelişmelerin de bölge istikrarını derinden sarstığını belirtmemiz gerekmektedir. Bununla birlikte siyasal istikrarsızlık, ekonomik sıkıntılarının şiddetlenmesi, kamu hizmetlerinin yetersiz olması ile terörü besleyen sürecin hızlanması aynı zamanda dış müdahalelere zemin hazırlar. Bu bölgede, 11 Eylül sonrası gelişmelerle müdahale fırsatı bulan diğer güçlerin de hesabi bulunduğu dikkate alındığında, bölgenin bir çatışma alanı olması tehlikesi söz konusudur. Bu gerçekler ışığında sömürgeci güçlerin anlaşmazlığı sonucu Afrika’da yaşanan çatışmalar göz önüne alındığında bölge için felaket senaryoları gündeme gelebilecek, hiçbir zaman başarılı işbirliği gerçekleşemeyecektir.

SSCB sonrası Orta Asya devletleri arasında söz konusu olan daha çok etnik kökenli bölgesel anlaşmazlıklar önemli ölçüde, Stalin dönemindeki siyasal yapılanmalar ile

⁶⁹ Seha L. Meray, a.g.e.’de Orta Çağ düşünürlerinin tasarladıkları uluslararası örgütlenme için bu nitelikleri kullanır, s.264. SSCB’nin dağılmasından sonra da zaman zaman gündeme gelen “Çin Seddi’nden Balkanlara” işbirliği modellerinin gerçekçi olmadığı ortaya çıkmıştır. Türkiye’nin bölge ülkeleri ile ilgili dış politikası için bkz.: Gül Turan, İter Turan, İdris Bal, “Turkey’s Relations with the Turkic Republics”, İdris Bal (der.), Turkish Foreign Policy in Post Cold War Era, Boca Raton, Florida, BrownWalker Press, 2004; ss.291-326.

⁷⁰ Walter S. Jones, a.g.e., ss.400-401.

⁷¹ Recai Coskun, “Küreselleşme mi, Bölgeselleşme mi? Yeni Bölgesel İşbirlikleri Neler İma Ediyor?“, III. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi, Celalabat, Kırgızistan, 5-9 Haziran 2005: Kuram, Yöntem ve Uygulama, C.1; ss.293-302.

⁷² Ridvan Karluk, Uluslararası Ekonomik, Mali ve Siyasal Kuruluşlar, Ankara, Turhan Kitabevi, 2002; ss.488-489.

etnik sürgünlerin sonucudur. Bununla beraber bölgenin coğrafi, tarihi ve etnik yapısı da bu anlaşmazlıkların kaynağını oluşturmaktadır. D.L.Smith'in 28 başlık altında özetlediği anlaşmazlıkların önemli bir bölümü Fergana kökenlidir veya Fergana ile ilişkilidir.⁷³ Aşağıda sıralanan anlaşmazlık maddeleri, Fergana ülkeleri Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan yanında Kazakistan, Türkmenistan ve RF ile de ilgili olduğu halde, Fergana'daki güvenlik ve işbirliğinin bölgeyi olumlu etkileyeceği, Fergana'daki çatışmanın bu bölge ülkeleri ile sınırlı kalmayacağı gerçeğinden hareketle hepsini alıyorum. Fergana ve çevresi ülkeler arasındaki başlıca anlaşmazlık konuları:

- 1.Özbekistan'a ait Zeravsan, Kaskaderya ve Surhanderya'nın Tacikistan'a verilmesi;
- 2.Özbekistan içinde özerk bir bölge olan Karakalpakistan'ın Özbekistan'dan ayrılması;
- 3.Karakalpakistan'ın Kazakistan'a verilmesi;
- 4.Karakalpakistan'ın RF'na verilmesi;
- 5.Karakalpakistan'daki Amu Derya Deltası'nın Özbekistan'ın Horezm Oblastı'na bağlanması;
- 6.Tacikistan'a ait Altay ve Zalay sıradağlarının güneydoğu yaylalarının Kırgızistan'a verilmesi;
- 7.Özbekistan'ın Surhob Vadisi'nin yukarı uzantılarının Kırgızistan'a verilmesi;
- 8.Özbekistan'a ait Karategin bölgesinin kuzeydoğu bölümlerinin Kırgızistan'a verilmesi;
9. Fergana havzasının Tacik bölgesinin Özbekistan'a verilmesi;
- 10.Tacik Zeravsan'ın Özbekistan'a verilmesi;
- 11.Gorno-Bedahsan'ın Tacikistan'dan ayrılması;
- 12.Tacikistan'a ait Kuzeydoğu Pamirler'de bir Kırgız otonom bölgesi oluşturulması veya bu bölgenin Kırgızistan'a verilmesi;
- 13.Os Oblastı bölgesinin Kırgızistan'dan Tacikistan'a verilmesi;
- 14.Altay ve Zalay sıradağlarının Kırgız kuzeydoğu yüksek yaylalarının Tacikistan'a verilmesi;
- 15.Fergana havzasının Kırgız bölgesi kısmının Özbekistan'a verilmesi;
- 16.Kırgızistan Isık-Göl'e yakın kuzeydoğu bölgelerinin Kazakistan'a verilmesi;
- 17.Türkmenistan'ın Amu Derya civarı Tasuz Vahası'nın Özbekistan'a verilmesi;
- 18.Türkmenistan'ın orta Amu Derya vahasının Özbekistan'a verilmesi;
- 19.Türkmenistan'da Kürt otonom bölgesinin oluşturulması;
- 20.Türkmenistan'da Beluci otonom bölgesinin oluşturulması;
- 21.Kazakistan'ın Mangıslak yarımadasının Türkmenistan'a verilmesi;
- 22.Sir Derya ve Arys nehirlerinin arasındaki toprakların Kazakistan'dan Özbekistan'a verilmesi;
- 23.Kazakistan'a ait Transili Alatav dağlarının ve Kungey-Ala-Too bölgesinin kuzeydoğu bayırlarının Kırgızistan'a verilmesi;
- 24.Kuzeydoğu Kazakistan'da Alman milli bölgesi alanlarının oluşturulması;
- 25.Kuzey Kazakistan'ın Rusça konuşan alanlarında otonom bir cumhuriyet oluşturulması;
- 26.Kuzey Kazakistan'ın Rusya'ya verilmesi;
- 27.Güneydoğu Urallar ve güneybatı Sibirya'nın Kazakistan'a verilmesi;
- 28.Kazakistan'da bir Uygur otonom bölgesinin oluşturulması.

Entegrasyon Konusunda Liderlerin Egemenlik Endişeleri

Orta Asya cumhuriyetlerinin çoğunda liderler Sovyet döneminde parti kanalıyla iktidara geldikleri halde bugün, aile, kabile ve bölgesel temele dayanarak iktidarlarını elde tutmaktadırlar.⁷⁴ Ulusal bütünleşmenin sağlanamadığı, toplumun büyük bir kısmının sosyal ve ekonomik problemlerinin çözülemediği bu ülkelerde,

⁷³ Dianne L. Smith, a.g.e.; ss.44-45.

⁷⁴ Her bir liderin, mensup olduğu kabile veya aile çevresinin yönetimdeki etkisi ve ilgili kaynaklar için bkz.: Ertan Efeğil, Yılmaz Çolak, a.g.m.; Kazakistan için ayrıca bkz.: Gökçen Ekici, "Kazakistan'da İkinci Nazarbayev Devri mi? Dariga Nazarbayeva Siyaset Sahnesinde", Stratejik Analiz, Eylül 2004, C.5, Sayı 53; ss.65-69.

yönetici kesim ve yakın çevresi ayrıcalıklı bir yaşam tarzı sürdürmektedir. Tipik azgelmislik özelliği olarak, devletin egemenlik hakları ile bu dar çevrenin iktidarının devami özdesleştirildiğinden bu durumu riske atacak bir gelişmeye sıcak bakılmamaktadır. Uluslararası örgütlenme ise, doğal olarak, devletlerin dolayısıyla yönetici kadroların yetkilerini dolaylı da olsa etkilemektedir.

Uluslararası ve bölgesel örgütler güç ve itibar kazanırken güvenlik, yasaların uygulanması, çevre ve insan hakları konularının yanında egemenlik sorunu da tartışmaların temel noktası haline gelmiştir. Bir görüşe göre, bu tür organizasyonlar doğal olarak egemenlik uygulamaları ile çatışırlar. Her ne zaman devletler kendileri yararına belirli görevleri yerine getirmek üzere bir uluslararası kurum oluşturlar ve yönetmek, kural koymak, düzenleme yapmak için ona yetki verirlerse, kendi hükümet yetkilerini ve hareket etme özgürlüklerini sınırlandırmış olurlar. Bu yüzden salt egemenlik ve uluslararası örgütlenme birbirlerine aykırı görünmekte ve karşılıklı olarak birbirlerini dışlamaktadır. Egemenliğin özünün bu gelişmeden etkilenmediği, sadece hükümet otoritesinin uluslararası kuruma devredildiği ileri sürülse bile pratikteki etkisi aynıdır. Karşıt görüş ise, geleneksel egemenlik hak ve görevlerinin belirli bir bölümünün bir uluslararası örgüte aktarılmasının çok daha doğal bir fenomen olduğunu kabul eder. Zaten “egemenlik sepeti”nin içerisindeki sürekli ve doğal olarak zamanla değişmektedir.⁷⁵

Öte yandan azgelmis ülkelerde genellikle baskıcı yönetimlerin kontrolünde olan medya ile eğitim kurumlarının yönlendirdiği geniş kitlelerin de entegrasyon konusunda yeterli ve doğru bir kaniya sahip oldukları söylenemez. Daha önce entegrasyon sürecine giren Avrupa'nın birçok bölgesinde insanların kendi ulusal kimliklerinin farkına vardıklarını ve Avrupa veya başka bir global entegrasyon sonucu kendi kimlik kazanımlarını kaybetmekten korktukları bilinmektedir. Bununla beraber, tarihi, coğrafi ve dinsel nedenlerle, farklı devletler tarafından paylaşılan Fergana halklarının aslında “kültürel ulus” özelliği tasıdığı da bir gerçektir. Bir kültürel ulusun üyesi, dil, kültür ile tarih ve ortak bir hak olan “belirli bir dereceye kadar politik otonomi” ile bağlıdır. Bu hak ile böyle bir topluluk herhangi bir etnik grup olmaktan farklı hale gelmektedir. Diğer yandan “kültürel ulus”, devletten ayrılmaktadır. Çünkü kültürel ulusun oluşturduğu topluluğun bir devlet halkı olarak tanımlanması gerekmez.⁷⁶ Kültürel ulus anlamındaki özelliklerin çoğuna sahip olan Fergana halklarının sahip olmadığı şey ise “politik otonomi”dir. Entegrasyon sürecinde ilişkiler derinleştikçe ve farklılıkların önemli ölçüde yapay olduğu ortaya çıktıkça, farklı etnik kökenden kaynaklanan sorunlar da kendiliğinden yok olacaktır. Farklı olduğu sanılan etnik kökenin, etno-milliyetçilikten çok, etno-kültürel özellikleri olabileceği, bunun da yukarıdaki gerekçelerle bir “üst” kültürel ulusun oluşum nedeni olduğu görülecektir. Çünkü Orta Asya cumhuriyetlerinde halklar, özellikle bağımsızlık sonrasında yönetici kadroların da propagandasıyla, bir grubun veya kültürün, diğerinin karşısında yükselmesinin kendi kimliklerini tehdit edeceğinden ve kendilerinin ikinci sınıf vatandaş kılacağından korkmaktadırlar. Yerli halklar yani devlete adına veren grubun dışındakiler, 1989 sayımına göre

⁷⁵ Michael Ross Fowler, Julie Marie Bunck, a.g.e.; s.162, dn.18.

⁷⁶ Robert Heeger, “Culture, Nation, State”, Theo von Willigenbug, T. Heeger, Wibren von der Bug (Der.) Nation, State and the Coextince of Different Communities, Kampen, Netherland, Kok Phares Publishing House, 1994; s.11.

bölgedeki toplam nüfusun %42'sini oluşturmaktadır.⁷⁷ Yöneticiler de halklardaki bu korkuyu zaman zaman besleyerek kendi konularını sağlama alma stratejisi gütmektedirler.

Marx'ın veya modernleşme teorisyenlerinin öngörülerine karşın, ulusal veya etnik kimliğe karşı bağlılık duygusu, bu bölgede de zaman içerisinde ortadan kaybolmamıştır. Hatta bugün için bu bağlar hayati öneme sahip olup oldukça güçlüdür.⁷⁸ Süphesiz, sadece Orta Asya'daki bu duruma bakarak, sözkonusu önerilerin çürütüldüğü anlaşılmaz. Çünkü, Sovyetlerin milliyetler politikası, yoğun ideolojik propaganda ve eğitim yöntemlerini kullanarak, üst kimlik olarak "Türk"ü yok ederek, olabildiği kadar çok sayıda alt kimlik oluşturmaya desteklemiş, farklı alfabe ve eğitim kurumları yoluyla vatandaşların alt kimliklerini geliştirmeyi zorunlu kılmıştır. Ancak, bu uygulamaya karşı daha Sovyet döneminde bilinçaltında gelişen aydın ve halk tepkisi giderek güçlenmektedir ki bu da Fergana entegrasyonunu besleyecek bir süreçtir.

Yukarıda özetlenen teorik tartışmalar dikkate alındığında Orta Asya'da bölgesel ekonomik entegrasyona karşı önemli engeller bulunmaktadır. Özellikle Neofonksiyonalistlerin entegrasyon konusundaki görüşlerinin doğal sonucu olarak cumhuriyetler arasında sağlıklı işbirliği kurulamayacağı şu gerekçelerle ileri sürülmektedir.⁷⁹ Öncelikle Orta Asya'da AB entegrasyonunun motoru durumundaki uluslararası yetkilere sahip bir uluslararası örgüt bulunmamaktadır. Öte yandan Avrupa'da entegrasyon yolunda yönetime baskı yapan örgütlü çıkar grupları, NGO'lar da yok veya cılız durumdadır. Yukarıda değinildiği gibi bu ülke liderleri, ülkelerinin henüz kuruluş aşamasında olduğunu ileri sürerek entegrasyon yönündeki bir girişimi riskli bulduğundan egemenlikten taviz vermeye yanaşmamaktadırlar. Bu ülkelerin endüstriyel kapasiteleri zayıf olup, birbirini tamamlar özellikleri de bulunmamaktadır. Avrupa ve Kuzey Amerika devletleri arasındaki gibi karşılıklı ekonomik etkileşim de yoktur. Son olarak Orta Asya liderleri arasında, AB mimarlarından sayılan Monnet ya da Schuman gibi, tam bütünleşmiş bir bölge kurmayı amaçlayan devlet adamları yoktur.⁸⁰

Batı kaynaklı bu gerekçelere karşın, bu ülkelerin Sovyet döneminde yaşadığı entegrasyon nedeniyle, her ne kadar Moskova üzerinden gerçekleşmiş olsa da geriye ortak bir ekonomik düzen kalmıştır. Öte yandan, ortak dil, ortak tarih ki buna Sovyet dönemi de dahil, ve ortak kültürle birlikte gelecek konusundaki kader birliği inancı gittikçe daha geniş kitlelerce paylaşılmaktadır. Sovyet döneminin halkları birbirine

⁷⁷ Paul Kubicek, "Orta Asya'da Toplumlararası Etnik İlişkilerin İdaresi: Teori ve Uygulama", *Avrasya Etüdüleri*, TİKA, Sonbahar 1996/3; s.86. Belirtmek gerekir ki, bir cumhuriyete adını veren halkın dışında genellikle komşu cumhuriyete adını veren kesimden halklar yaşadığı gibi, bunların dışında olan Türk kökenli başka halkların da miktarı oldukça fazladır. Üç Fergana cumhuriyetinin her birinde diğerindeki halkların dışında örneğin Uygurlar, Karakalpaklar, Ahıska Türkleri gibi toplumlar yaşamaktadır. Ayrıca Ruslar, Ukraynalılar ve Almanlar da %42'nin içindedir.

⁷⁸ Aynı yer.

⁷⁹ Hamit Ersoy, Lale Ersoy, *Küreselleyen Dünyada Bölgesel Oluşumlar ve Türkiye*, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2002; s.118. Başarılı entegrasyon için bkz.: Emin Ertürk, *Ekonomik Entegrasyon Teorisi*, Bursa, Ezgi Yay., 1998; s.121.

⁸⁰ Housman Sadri, "Integration in Central Asia: From Theory to Policy", *Central Asian Survey*, December 1997, V.16/4; s.574.

düşman ederek, Moskova politikaları doğrultusunda verdiği dil ve tarih eğitimi giderek etkisini kaybetmektedir. Günümüzdeki ulaşım ve iletişim araçları, geçen yüzyilin baskıcı yönetimlerinin her türlü araçlarını bir noktadan sonra etkisiz kılmaktadır. Orta Asya cumhuriyetleri, birçok yönüyle sanayi öncesi toplum özelliklerine sahip olmalarına karşın, Sovyet dönemi eğitim politikaları sayesinde halkın yüzde yüze yakını okur yazar olduğu da unutulmamalıdır. Bütün bunlar, bu cumhuriyetleri, Marksist literatürdeki “tarih dışı toplum”⁸¹ benzeri bir konuma yerleştirmeyi doğru olmayan bir yaklaşım haline getirmektedir. Yine Sovyet döneminin ideolojik yoğun eğitiminin verdiği sınıf bilincinin, başka bir alanda, yönetici sınıfa karşı haklarını baskı veya zorla alacak şekilde gelişmesi beklenebilir. AB’yi kuran uluslararası yetkilere sahip uluslararası örgüt, zaman içerisinde bugünkü etkinliğine ve kapsamlılığına ulaşmıştır. Benzeri bir örgütün Fergana’da kurulup gelişmesine engel olarak, böyle bir örgütün bugün mevcut olmadığı iddiası da mantıksal değildir. Çünkü, Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu kurulduğunda, AB’nin bugünkü organları, bugünkü yetki ve kadrolarıyla bulunmamaktaydı. Önceki bölümde ele alındığı üzere genel olarak başarılı bir bölgesel entegrasyon için siyasal ve toplumsal koşulların yanında, entegrasyona girecek ülkelerin belirli bir ekonomik gelişme düzeyine ermesi gereği belirtildi. Bunun sonucu ülke ekonomileri dışa açılacak, entegrasyona konu ülkelerle karşılıklı bağımlılık ilişkisi ve homojenleşme sürecine girecektir. Bu süreç ilerledikçe, bölgeselleşme ekonomik düzenleme araçlarını destekleyecek, homojenleşme ilerleyecektir.⁸² Bilindiği gibi AB’ye üyelikte, müzakere süreci öncesi ve sonrasında, aday ülke ekonomisi mevcut entegrasyon ekonomisine uyumlu hale gelecek altyapı düzenlemelerine gitmekte ve desteklenmektedir. Orta Asya ülkeleri ise aralarında entegrasyonu ilk defa kuracaklarından bu açıdan da bir sorun var: Fergana bölgesinde sağlıklı bir ekonomik düzenin kurulup işlemesi için entegrasyon gereklidir. Halbuki sağlıklı bir ekonomik entegrasyon için önce ilgili ülke ekonomilerinin belirli bir düzeye gelmiş olması gerekmektedir ki bu durum entegrasyon sürecindeki temel kısır döngüyü oluşturmaktadır. Öte yandan, Orta Asya cumhuriyetlerinin, ekonomik bağımsızlık yolundaki her hareketleri RF’nun çeşitli engelleriyle karşılaşmıştır.⁸³ Benzer durum örneğin Gürcistan ve Azerbaycan için de geçerlidir. RF, siyasi ve güvenlik konularında olduğu gibi, ekonomi ile ilgili alanlarda da eski cumhuriyetleri kontrolü altında tutmak istemistir. Bu durumda, bu ülkelerin BDT zemininin dışında, bugün buna SİÖ’nü de katıyoruz, RF’nun yer almadığı bir işbirliği girişimleri öncelikle RF tarafından engellenecektir. Bu konuda Moskova yönetimi ile egemenlikten taviz vermek istemeyen yönetici sınıfların çıkarları örtüşmektedir. Böyle bir entegrasyona

⁸¹ Bu durum günümüzde “tarihsel olmayan”, “kendine özgü olma” gibi kavramlarla nitelenmektedir; Stephanie Neuman, (Der.) *International Relations Theory and the Third-World*, New York, St. Martin’s; s.2; Mohammed Ayoub, “Subaltern Realism: International Relations Theory Meets the Third World”, S. Neuman, aynı derleme, ss.31-54; Fatma Müge Göçek, a.g.e.; s.122, n.5.

⁸² M. Sait Akman, Muzaffer Dartan, “The Regionalism in the World Economy: Novel Expectations from an Old Habit”, *Marmara Journal of European Studies*, Marmara Üniversitesi, C.6, Sayı 1, 1998; ss.1-30.

⁸³ Werner Gumpel, “Orta Asya Cumhuriyetlerinde Ekonomik Gelişme ve Entegrasyon”, *Avrasya Etüdüleri*, TİKA, İlkbahar 1998, Sayı 13; s.20.

bölgesel güçler olan Çin veya Hindistan gibi, küresel güçler olarak ABD veya AB'nin de sıcak bakmayacakları söylenebilir.⁸⁴ Çünkü, diğer az gelişmiş ülkeler için sözkonusu olduğu gibi, küresel güçler, demokratik olmayan yönetimler ile çıkarlarını daha iyi garanti altına alıp geliştirebilmektedirler. Bununla beraber ABD, Orta Asya devletlerini daha çok batılı örgütlere katılabilmeleri için desteklemiş ve cesaretlendirmiştir. Bunlar arasında NATO bünyesindeki barış için işbirliği (PfP) örneğinde olduğu gibi askeri olanlar da vardır.⁸⁵ Üç Fergana cumhuriyetinin ortak olduğu belli başlı örgütlere göz atarsak bu cumhuriyetlerin dış politik stratejilerinin de önemli ölçüde kesistğini görürüz.

Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın ortak veya gözlemci olduğu örgütler: AsDB (Asian Development Bank), CIS (BDT), EAPC (the Eurasian Patent Convention), EBRD (The European Bank for Reconstruction and Development), ECO, FAO, IAEA (International Atomic Energy Organization), IBRD (Dünya Bankası), ICAO (International Civil Aviation Organization), ICCT (International Criminal Court), ICRM (International Red Cross and Red Crescent Movement), IDA (International Development Association), IDB (Islamic Development Bank), IFC (International Finance Corporation), IFRC (International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies), ILO, IMF, Interpol, IOC (International Olympic Committee), ISO (International Organization for Standardization), ITU (International Telecommunications Union), MIGA (Multilateral Investment Guarantee Agency), OIC (the Organization of the Islamic Conference), OPCW (Organization for the Prohibition of Chemical Weapons), OSCE, PfP, SCO (Shanghai Cooperation Organization), UN, UNCTAD, UNESCO, UNIDO (United Nations Industrial Development Organization), UPU (Universal Postal Union), WCO (The World Customs Organization), WHO, WIPO (The World Intellectual Property Organization), WMO (the World Meteorological Organization), WTO.

Özbekistan GUUAM üyesi olup, Özbekistan ve Kırgızistan: NAM (Non-Aligned Movement) ve Kırgızistan ile Tacikistan: IFAD (International Fund for Agricultural Development), IOM (International Organization for Migration) örgütlerine üyedir.⁸⁶ Sayılan örgütlerin önemli bir bölümü BM semsiyesi altındaki ekonomik, finansal, eğitim, güvenlik ve sağlık gibi daha çok teknik alanlarla ilgili organizasyonlar olup daha çok ABD'nin desteği ile sözkonusu cumhuriyetlerin üyelikleri gerçekleşmiştir. Ancak ECO veya İslam Konferansı Örgütü (OIC) gibi

⁸⁴ Kırgızistan, Akayev önderliğinde Orta Asya devletleri arasında piyasa ekonomisine geçiş açısından en liberal ekonomik reformları uygulayan ülke olduğu halde, Gürcistan ve Ukrayna'dan sonra Akayev yönetimi de ABD destekli hareket sonucu devrilmıştır. Bu gerçek dikkate alındığında ABD'nin bölgede demokrasi, insan hakları, sivilleşme hareketleri benzeri gelişmeleri cezalandırdığı en azından desteklemediği sonucu çıkmaktadır. Bununla beraber Özbekistan'daki başarısız girişimlerden sonra gelişmelerin yönü belirsizdir; Gökçen Ekici, "Sarı Devrim Sonrasında Kırgızistan'ı Bekleyen Sorunlar ve STK'ların Sorumluluğu", *Stratejik Analiz*, Mayıs 2005, C.6, Sayı 61, ss.75-79.

⁸⁵ Mehmet Seyfettin Ero1, Çiğdem Tunç, a.g.m, s.11.

⁸⁶ http://www.indexmundi.com/uzbekistan/international_organization_participation.html, 2005-07-31;
http://www.indexmundi.com/kyrgyzstan/international_organization_participation.html, 2005-07-31;
http://www.indexmundi.com/Tajikistan/international_organization_participation.html, 2005-07-31.

kuruluslara ne RF ve Çin ne de ABD üye olmadıkları halde üç cumhuriyet de üyedir. Bunun yanında Özbekistan, Orta Asya'dan Kafkaslar ve Ukrayna'ya uzanan bir kusak oluşturan GUUAM'in üyesidir. Öte yandan, RF'na karşı önemli bir bölgesel işbirliği durumundaki TRACECA'ya bes Orta Asya cumhuriyeti de üyedir. Fergana entegrasyonu projesi, bir bakıma TRACECA (Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia) rejiminin, sözkonusu üç cumhuriyetin Fergana bölgesine genişletilmesiyle de sağlanabilecektir.⁸⁷

Surasini belirtmek gerekir ki gerek BM semsiyesi altındaki örgütlere gerek diğer siyasi ve ekonomik yönü bulunan örgütlere üyelikler, dış destek veya baskılarla birlikte bugünkü lider kadrosunun politikaları sonucu gerçekleşmiştir. Yasanan birçok olay, bölgedeki liderlerin gelişmeler ve gerçekler karşısında daha fazla direnemeyeceğini de göstermiştir. Gerek bölgesel gerekse küresel güçler Orta Asya'da entegrasyon yönünde atılacak her adımın ancak kendi etkinlik ve denetimlerini artırdığı oranda destek olabilir veya engelleme yönünde politika uygulamayabilir. Aslında, bu cumhuriyetler, daha önce birçok ülke için görüldüğü üzere, stratejik bakımdan iyi planlanmış bir iç ve dış politika ile, büyük güçlerin bu çıkar çatışmasını, sağlıklı ve başarılı bir entegrasyon için kullanabilirler. Bununla beraber, Orta Asya cumhuriyetlerinin, kendi aralarında olduğu gibi, RF ve Belarusya ile de entegrasyon girişimleri sonuç vermemiştir.⁸⁸

Öte yandan sözkonusu entegrasyonun fikri altyapısının kurulması yönünde öncelikler her bir cumhuriyet içindeki etnik ayrımcılık ve hoşgörüsüzlüğün ortadan kaldırılmasını zorunlu kılmaktadır ki bu konuda elitlere büyük görev düşmektedir. Ancak bu şekilde toplumsal istikrar beslenebilecek, ulaşılan aşama ve istikrar, komşu cumhuriyetlerle entegrasyonu kolaylaştıracaktır. Çünkü her cumhuriyette yaşayan komşu ülkenin temel etnik grubundan vatandaşlar bulunmaktadır.⁸⁹ “Yakın zamanda kurulmuş devletler için etnik homojenlik ve kültürel bütünlük en baste gelen beklentilerdir. Toplumların çoğulcu olduğu ve kültürel hoşgörüyü ve çoğulculuğa ideolojik açıdan kendini bağladığı hallerde bile, elitler siyasal kültüre ait yeni mitler ve sembolleri öne geçirmek zorundadırlar”.⁹⁰ Yeniden üretilerek toplumun bütün katmanlarına ulaştırılabilecek “üst kültürel ulus”a ait bu mitler ve semboller, entegrasyon düşüncesinin temelini oluşturacaktır. Başarılı entegrasyonlarda olduğu gibi, kamu oyu oluşturma yanında, liderlerin endiselerini giderme konusunda da elitlere görev düşmektedir.

Fergana Serbest Ticaret Bölgesi ile İç Dayanışma ve Dış Tarafsızlık Stratejisi

SSCB'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan cumhuriyetler arasında yukarıda bir bölümüne işaret edilen birçok ittifak veya işbirliği girişimleri gerçekleşmiştir. Bölgesel ticaret, vergi, gümrükler, tarifeler, uyusturucu ticareti ve

⁸⁷ TRACECA için bkz.: “Basic Multilateral Agreement on International Transport for Development of the Europe-the Caucasus-Asia Corridor”, Article 8: Inter-Governmental Commission. <http://igc.traceca-org.org/english/whatis.html>

⁸⁸ Bu başarısız girişimlerden bir bölümü ve sonuçları için bkz.: Werner Gumpel, a.g.m.; ss.28-31.

⁸⁹ Paul Kubicek, “Orta Asya'da Topluluklararası Etnik İlişkilerin İdaresi”; ss.85-87.

⁹⁰ Anthony Smith, The Ethnic Origins of Nations, London, Blackwell, 1986; s.147; Paul Kubicek, a.g.m., s.85.

kaçakçılıkla mücadele yanında güvenlik, savunma ittifaki gibi alanlarda işbirliği girişimleri gündeme gelmiştir. Bunların çoğu başarısızlıkla sonuçlandığı halde bu alanda önemli deneyimler kazanılmıştır. Fergana ülkeleri de bu girişimlerin birçoğuna katılmışlardır.

Bölge üzerindeki büyük güçlerin ve komsuların hesapları ile çatışan çıkarlar, her an yeni bir istikrarsızlık ve kargasaya yol açabilecek niteliktedir. Üç Fergana cumhuriyetinden birinde yaşanan kargasanın diğerini de etkileyeceği, dolayısıyla komşu ülkelerin birbirindeki olumsuzluklara ilgisiz kalmasının kendi aleyhine olacağı, günümüzde genel kabul görür hale gelmiştir. Bölgenin yakın komsuları olan Kazakistan ve Türkmenistan için de bu geçerlidir. Bu durumda üç devletin aralarında geniş çerçeveli işbirliği yapması, sorunlarla ortak mücadele etmesi, güvenlik ve refah konusunda dayanışmaya, geçen bölümlerde anlatılan gerekçelerle siddetle ihtiyaç duyulmaktadır.

Söz konusu geniş çerçeveli işbirliği günümüzde ekonomik entegrasyon olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte ekonomik entegrasyonun derecesine göre çeşitleri bulunmaktadır. Altı bölüm halinde sıralanan uluslararası ekonomik entegrasyon türlerinin her bölümü daha ileri bir entegrasyon için asama olduğu gibi, doğrudan ilgili ülkelerin nihai hedefi olarak da kabul edilebilir. Bu aşamalar, tercihli ticaret anlaşması, serbest ticaret bölgesi, gümrük birliği, ortak pazar, ekonomik birlik ve siyasal birlik olarak özetlenebilir.⁹¹

Öte yandan Kırgızistan ve Tacikistan, Fergana bölgesine komşu Kazakistan ile birlikte serbest girişim ve siyasal çoğulculuk ile genel olarak reform yanlısı olduğu halde, bölgenin en önemli devleti Özbekistan ile Türkmenistan devletçiliğe öncelik veren otoriter politikalar uygulamaktadır. Bu farklı politikalar da ilk bakışta işbirliğini zorlaştıran öğeler olarak görülmektedir. Bununla beraber, bölge halklarının yüksek okur-yazarlık oranı ve eğitim düzeyi, iletişim imkanlarının gelişmesi ve yaygınlaşması ile devletlerin politikalarının ortak noktada toplanmalarını gittikçe daha zorunlu kılmaktadır.

Hukuksal bakımdan maddi şartlar olusmadan, sadece kâğıt üzerinde yapılan sözleşmeler, toplumların gerçek ihtiyacını karşılamadığından kısa ömürlü olmaya veya ölü doğmaya mahkum olmuştur. Diğer taraftan devletlerin sahip olduğu ekonomik değerler ile bunların birbirlerini tamamlayıcı özellikleri değerlendirildiğinde, ülkeler arasındaki sınır ve gümrük engelleri de yumuşatıldığı takdirde doğal ittifak ortamı kendiliğinden gerçekleşecektir. Bu aşamada Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan arasında bir "Fergana Serbest Ticaret Bölgesi" projesi birçok ihtiyacı karşılayacak ve uzun vadede daha sağlıklı işbirliği ve entegrasyonun deneyim ve gelişim zemini olacaktır. Sonraki aşamada üç devletin Fergana Vadisi dışında kalan diğer bölgelerinin bu entegrasyona katılması gerçekleşecektir. Son aşama ise Kazakistan ve Türkmenistan'ın da katılımıyla "Orta Asya Serbest Ticaret Bölgesi"nin gerçekleşmesidir. Bu iç dayanışma projeleri yanında ortak bir dış politika stratejisi olarak bes cumhuriyet diğer ülkelere karşı

⁹¹ Hamit Ersoy, Lale Ersoy, a.g.e.; s.118. Entegrasyon aşamaları konusunda ayrıca bkz.: Emin Ertürk, a.g.e. Konuyla ilgili bazı kaynaklar iktisadi entegrasyonun ilk aşaması olarak Serbest Ticaret Bölgesi'ni kabul eder; "İktisadi Bütünleşme", Uluslararası İlişkiler Sözlüğü, Faruk Sönmezoglu (Der.); ss.229-230. Bu durumda "tercihli ticaret anlaşması", entegrasyon düzeyine ulaşmamış bir tür dış ticaret ilişkisi kabul edilir.

“sürekli tarafsızlık”⁹² politikası uygulamalıdır. Dünyadaki örneklerde olduğu gibi bunun garantisi olarak büyük güçlerin bu konuda desteği alınmalı, anlaşmaları sağlanmalıdır.

Söz konusu projelerin başarıya ulaşması için, işbirliğine konu olan her alanda öncelikle mevcut durum çok iyi saptanmalı, ihtiyaçlar ve sorunlar uzlaşarak belirlenmeli, çözüm ve mutabakat konuları uzun araştırmalar ve müzakerelerden sonra sözleşme konusu haline getirilmelidir. Atılan her adımda ilgili ülkelerin kamuoyu desteği istenmeli, düzenlemeler yasal statüye kavuşturulurken aynı zamanda bölge halklarınca sahiplenilmelidir. Önceden görülemediği halde daha sonra ortaya çıkan sorunların çözümü de önceden belirlenmiş kurallara göre, gerektiğinde uluslararası veya yakın, dost ülkelerin hakemlik kurumundan da yararlanılarak çözümlenmelidir. Bununla beraber mevcut ve muhtemel sorunların işbirliğini engellememesi yönünde siyasi irade öncelikle devreye girmeli, sorunlar karşısında kamuoyunu germek yerine, sorunların çözümü ve barışın pekismesi yönünde kamuoyu baskısı hazırlanmalıdır.

Mevcut sözleşmeler ve uygulamalara işlerlik ve kolaylıklar getiren düzenlemelerle birlikte oluşturulacak olan Fergana Serbest Ticaret Bölgesi’nde yaşayan her üç devlet vatandaşlarına, öncelikle diğer iki ülke ile ilişkileri olanlara, diğer ülkeler vatandaşlığını veren “üçlü vatandaşlık” düzenlemesi getirilebilir ki bu yukarıda işaret ettiğimiz TRACECA vizesinin bölge ülkeleri arasında genişletilmiş halidir. Veya her üç ülkenin tanıyacağı bir “Fergana Sakini” kimliği, güvenlik ve ticari konularda birçok kolaylık sağlar. Fergana sakinleri için geliştirilecek üçlü vatandaşlık uygulaması da aslında “Fergana Sakini” kimliği ile elde edilebilir.

Serbest ticaret bölgesinde geçerli olacak öncelikle “Fergana Sakini” kimliğine sahip olanlar için, sonraki aşamalarda ise her üç devlet vatandaşı için serbest dolaşım hakkı verilir. Bununla birlikte öncelikle Fergana Serbest Ticaret Bölgesi’nde uygulanacak olan ortak vergilendirme, ticaret ve çalışma düzeni, ortak güvenlik denetimi alanındaki düzenlemeler, gerekli altyapı kurulduktan sonra her devletin kendi iradesi ve uygun gördüğü program içinde ülkenin kalan kısmında uygulanır. Fergana Serbest Ticaret Bölgesi, kurumlasarak başarıya ulaştığı oranda, ekonomik entegrasyonun diğer aşamaları “Gümrük Birliği” ve “Ortak Pazar” a adım adım geçilecektir. Bu çalışmada konu edilen iç ve dış tehditlerin yanında bölgenin diğer özellikleri de gerçekleştirilecek en ileri işbirliğini gerekli kılmaktadır. Yukarıda işaret edildiği üzere dünyada benzeri bulunmayan coğrafi ve jeopolitik özelliklere sahip aynı zamanda stratejik ve ekonomik bakımdan önemli olan bölgede işbirliği konuları uygulamaya kondukça gelişecek, sorunlar zaman içerisinde çözülecektir.

Sonuç

Soguk Savaş döneminde daha çok Avrupa devletleri ile iki süper gücün dış politikaları bilimsel söyleme egemen olup diğerlerinin ikincil pozisyona itildiği, uluslararası ilişkilerdeki yeri “tarihsel olmayan”, normatif bir bakış açısıyla incelenen ve çoğunlukla kendine özgüllüğü üstüne görüş belirtilen üçüncü dünya

⁹² Tarafsızlaştırılmış olma hali de denen sürekli tarafsızlık stratejisini uygulayan ülke zorunlu olarak asker ve silahtan arınır, sadece mesru müdafaa durumunda ülkesini savunmak ve bunun için gerekli hazırlıkları yapmak ve gerektiğinde bu amaca yönelik olarak yardım talep edebilmek hakkına sahip olur. Avrupa’da uzun yıllar daimi tarafsızlık stratejisini su ülkeler uygulamıştır: İsviçre, Avusturya, İsveç ve Finlandiya. F.Sönmezoglu, a.g.e., s.245.

ülkelerinin dış politikalarıyla ilgili pek fazla araştırma yapılmamıştır.⁹³ Sovyet dönemindeki araştırmalara, Moskova merkezli politikalar ve kurumlar konu edildiğinden, bu dönemde de aslında Orta Asya cumhuriyetlerinin “tarih dışı” veya “madun”⁹⁴ özelliği devam etmekteydi. Sovyet sisteminin dağılmasından sonra bu özellik çok daha açık bir şekilde ortaya çıkmış, cumhuriyetler üçüncü dünya ülkesi haline gelmişlerdir. Bununla beraber, açık olan bir şey var ki, üçüncü dünya ülkeleri ile ilgili, tutarlı olmasa da ileri sürülen yaklaşımlar, bu ülkelerin genel olarak dış politikada özel olarak entegrasyon girişimlerindeki başarısızlıkların nedeni değil, belki eleştirilse de açıklama yöntemidir.

Bagimsizlik sonrası Orta Asya’daki eski Sovyet cumhuriyetleri, birçoğuna RF’nun da katılımıyla aralarında kurdukları işbirliği ile sorunları çözmeyi ve ekonomik refaha ulaşmayı amaç edindiler. Bu yönde birçok sözleşmeler yapıldı, girişimlerde bulunuldu. Ancak genellikle kısa bir müddet sonra bunun pek de kolay olmadığı anlaşıldı. Hatta bu yolda bir müddet gayret sarf edildikten sonra görüldü ki ortak güvenlik ve ekonomik hedefler konusundaki girişimler yeni çatışma alanları ve ülkeler arası güvensizliğin ortaya çıkmasıyla sonuçlanmaktadır.⁹⁵

Yasanan başarısızlıklar ve bir bakıma işbirliği konusunda ortaya çıkan karamsarlıklara rağmen, beklenti ve ihtiyaç, her ülke açısından daha gerçekçi ve siddetli bir şekilde duyulmaya başlandı. Öncelikle büyük güçlerin bölgeye müdahalesine karşı tek başına karşı koyamayacak olan bölge ülkeleri, aynı anda birçok ülke ile savunma işbirliğine girerek, muhtemel riskleri azaltmayı düşündüler. Bu aşamada bölge ülkelerinin ABD, Rusya ve Çin ile askeri konularda sürekli tarafsızlık stratejisi gütmeleri, bu stratejik tercihlerine karşı birinden gelecek saldırıyı diğerleriyle karşılamanın alt yapısını oluşturmaları gerekmektedir. Bununla beraber Fergana bölgesinde yer alan cumhuriyetler tarafından kendi aralarında ekonomik, siyasal ve güvenlik alanında adım adım gelişecek işbirliği de kurulmalıdır.

Bu makalede önerilen “Fergana Serbest Ticaret Bölgesi” konusunda yapılacak her düzenleme, önemli ihtiyaçları karşıladığı ve sözleşmelerin kâğıt üzerinde kalmadığı bir tarzda gerçekleşmelidir. Sınırlı bir bölge olarak belirlenen Fergana Vadisi’ndeki yerleşim yerlerinde kamu hizmetleriyle birlikte ortak denetim ve güvenlik en üst düzeyde sağlanmalıdır. Bölge ülkeleri arasındaki ekonomik ilişkiler, bölgenin kalbi durumundaki Fergana’nın tarihi işlevine günümüzde çok daha ileri düzeyde işlerlik sağlayacaktır. Bu yönüyle işbirliği, Tacikistan’ın dünyaya açılan penceresi, Kırgızistan açısından birçok sorunun çözümü ile birlikte önemli ekonomik çıkarlar, Özbekistan için de mevcut üretim, ticaret ve hizmetler sektörünün daha genişlemesi ve verimli hale gelmesi demek olacaktır.

Bütün bu gelişmelerle sağlanacak güven ve dayanışma duygusu ile iç güvenlik problemleri daha kolay çözüm yoluna girecek, sürekli ilerleyecek ve gelişecek, sosyolojik anlamıyla modernleşme ile etnik ve asiret bağları zayıflayacak, bunun yerine sanayi ve sanayi ötesi toplum özellikleri asama asama gerçekleşecektir. Sonuç olarak, ilk bakışta batılı yaklaşımları haklı çıkaran başarısız deneyimler ve

⁹³ Fatma Müge Göçek, a.g.e.; s.122, n.5.

⁹⁴ Mevcut güç ilişkilerinden esitçe pay alamayan (Fatma Müge Göçek, a.g.m., s.114) devletler için kullanılan “madun”, alt, emir altında olan, ikinci sınıf aktör benzeri anlamlara gelmektedir.

⁹⁵ Gregory Gleason, “Inter-State Cooperation in Central Asia”, s.1.

ortak güvenlik sorunlarından sonra, gerçek ihtiyaçları karşılayacak işbirliği, ekonomik gelişme ile birlikte siyasal istikrarın güvencesi olacaktır. Bölgenin etnik yapısını kendi çıkarları doğrultusunda kullanarak provokasyonlara gidebilecek olan dış güçler ve radikal hareketler, bu yöntemleri bırakmak zorunda kalacak, en azından bu tür hareketlerin başarı şansı zayıflayacaktır. Gelisen ve ilerleyen bu entegrasyonu, bölgesel ve küresel güçler kendi çıkarları doğrultusunda destekleyerek hammadde ve pazar kapasitelerini genişletmek isteyeceklerdir.

KAYNAKLAR

- AKGÜN, Mensur, “Uluslararası Rejimler”, Faruk Sönmezoglu (Der.), Uluslararası Politikada Yeni Alanlar, Yeni Bakışlar, İstanbul, DER Yayınları, 1998; ss.19-34.
- AKMAN, M. Sait, Muzaffer Dartan, “The Regionalism in the World Economy: Novel Expectations from an Old Habit”, Marmara Journal of European Studies, Marmara Üniversitesi, C.6, Sayı 1, 1998; ss.1-30.
- AYOUB, Mohammed, “Subaltern Realism: International Relations Theory Meets the Third World”, S. Neuman (Der.), International Relations Theory and the Third-World, New York, St. Martin’s, 1998; ss.31-54;.
- BAGCI, Hüseyin, Idris Bal, “Turkish Foreign Policy in Post Col War Era: New Problems and Opportunities”, I.Bal (Der.), Turkish Foreign Policy in Post Cold War Era, Boca Raton, Florida, Brown Walker Press, 2004; ss.97-118.
- BAL, Idris, “Rise of Shanghai Cooperation Organization (SCO) in Eurasia: Is it an Effective Toll in a New Big Game”, Ertan Efeğil, (Der.), Geopolitics of Central Asia in the Post Cold War Era: A Systematic Analyses, Harlem: The Research Center for Azerbaijan and Turkestan, SOTA, the Netherlands, 2002.
- BALBAY, Mustafa, Orta(daki) Asya Ülkeleri, İstanbul, Cumhuriyet Kitapları, 1999.
- Barthold, Wilhelm, “Fergana“, Islam Ansiklopedisi, C.4, İstanbul, M.E.B., 1993; ss.558-565.
- “Basic Multilateral Agreement on International Transport for Development of the Europe-the Caucasus-Asia Corridor”, Article 8: Inter-Governmental Commission. <http://igc.traceca-org.org/english/whatis.html>
- “Bütünleşme Hareketleri”, Faruk Sönmezoglu (Der.), Uluslararası İlişkiler Sözlüğü, II. Baskı, İstanbul, DER Yayınları, 1996; ss.118-120.
- BÜYÜKAKINCI, Erhan, “Sovyet Sonrası Orta Asya’da Türkiye’nin Dış Politika Açılımları: Özbekistan ve Türkmenistan ile İlişkiler”, Faruk Sönmezoglu (Der.), Türk Dış Politikasının Analizi, İstanbul, DER Yayınları, 2004; ss.781-804.
- CANBOLAT, İbrahim, Azgelişmiş Ülke Sorunları ve Dış Politika, İstanbul, Alfa, 1998..
- COSKUN, Recai, “Küreselleşme mi, Bölgeselleşme mi? Yeni Bölgesel İşbirlikleri Neler İma Ediyor?“, III. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi, Celalabat, Kırgızistan, 5-9 Haziran 2005: Kuram, Yöntem ve Uygulama, C.1; ss.293-302.
- CRAWFORD, Robert and Darryl S.L. Jarvis (eds.), International Relations-Still an American Social Science? Toward Diversity in International Thought, Albany State University of New York Press, 2001.

- DEDEOGLU, Beril, “Avrupa’da Siyasal Bütünleşme: ‘Birlik’ Modelinin Yeniden Düzenlenmesi”, Faruk Sönmezoglu (Der.), Uluslararası Politikada Yeni Alanlar Yeni Bakışlar, İstanbul, DER Yayınları, 1998; ss.355-378.
- DEMIRHAN, Ali, “İpek Yolu Üzerinde Ekonomik İşbirliği”, Avrasya Etüdüleri, İlkbahar 1995, C.2, Sayı:1, ss. 75-87.
- DOUGHERTY, E. James, Robert L. Pfaltzgraff, Jr, Contending Theories of International Relations, Harper Collins Publishers, 1990.
- EFEGİL, Ertan, Yılmaz Çolak, “Geçiş Sürecinde Orta Asya: Liderlik, Milliyetçilik ve Demokrasi”, E.Efegil, Pinar Akçali (Der.), Orta Asya’nın Sosyo-Kültürel Sorunları: Kimlik, İslam, Milliyet ve Etnisite, İstanbul, Gündoğan Yayınları, 2003; ss.201-219.
- EKICI, Gökçen, “Kazakistan’da İkinci Nazarbayev Devri mi? Dariga Nazarbayeva Siyaset Sahnesinde”, Stratejik Analiz, Eylül 2004, C.5, Sayı 53; ss.65-69.
- EKICI, Gökçen, “Sarı Devrim Sonrasında Kırgızistan’i Bekleyen Sorunlar ve STK’ların Sorumluluğu”, Stratejik Analiz, Mayıs 2005, C.6, Sayı 61, ss.75-79.
- ERDEM, Mustafa, “Orta Asya Güvenliğinde Radikal Dinî Hareketler Sorunu”, Stratejik Analiz, Subat 2004, C.4, Sayı 46; ss.78-87.
- EROL, Mehmet Seyfettin, Çiğdem Tunç, “11 Eylül sonrası ABD’nin Küresel Güç Mücadelesi’nde Orta Asya”, Avrasya Dosyası, Küresel Değerlendirme Özel, Sonbahar 2003, C.9, Sayı 3, ss.5-28.
- ERSOY, Hamit, Lale Ersoy, Küresellenen Dünyada Bölgesel Oluşumlar ve Türkiye, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2002.
- ERTÜRK, Emin, Ekonomik Entegrasyon Teorisi, Bursa, Ezgi Yay., 1998.
- “Fergana Vadisi”, Ana Britannica, C.8, İstanbul, Ana Yayıncılık, 1988.
- FOWLER, Michael Ross, Julie Marie Bunck, Law, Power, And the Sovereign State, Pennsylvania, Pennsylvania State University Press, 1995.
- GLEASON, Gregory, “Inter-State Cooperation in Central Asia from the CIS to the Shanghai Forum”, Central Asian Survey, Nov. 2001, ss.1-19.
- GLEASON, Gregory, “The Reintegration of Eurasia: Functional Theory and Interstate Policy Coordination”, 44th Annual Convention of the International Studies Association Portland, Oregon Feb. 25 - March 1, 2003, University of New Mexico; <http://www.unm.edu/~gleasong/mats/reintegration.pdf>
- GÖÇEK, Fatma Müge, “Uluslararası İlişkilere Eleştirel Yaklaşım ve Türkiye Bağlamı”, Ayhan Kaya, Günay Göksu Özdoğan (Der), Uluslararası İlişkilerde Sınır Tanımayan Sorunlar, İstanbul, Bağlam, 2003; ss.109-126.
- GUMPEL, Werner, “Orta Asya Cumhuriyetlerinde Ekonomik Gelişme ve Entegrasyon”, Avrasya Etüdüleri, TİKA, İlkbahar 1998, Sayı 13; ss.19-33.
- GÜNDÜZ, Aslan, Milletlerarası Hukuk, 5. Baskı, İstanbul, BETA, 2003.
- HATIPOĞLU, Esra, “Orta Asya Cumhuriyetleri Arasında Bölgesel İşbirliği ve Entegrasyon Hareketleri”, Avrasya Etüdüleri, İlkbahar-Yaz 2000, Sayı: 17, ss.49-66.
- HEEGER, Robert, “Culture, Nation, State”, Theo von Willigenbug, T. Heeger, Wibren von der Bug (Der.) Nation, State and the Coextince of Different Communities, Kampen, Netherland, Kok Phares Publishing House, 1994; ss.11-24.
- <http://www.eurasianet.org/resource/kyrgyzstan/index.shtml>
- <http://www.eurasianet.org/resource/tajikistan/index.shtml>.

- <http://www.eurasianet.org/resource/uzbekistan/index.shtml>
- http://www.indexmundi.com/kyrgyzstan/international_organization_participation.html, 2005-07-31;
- http://www.indexmundi.com/Tajikistan/international_organization_participation.html, 2005-07-31.
- http://www.indexmundi.com/uzbekistan/international_organization_participation.html, 2005-07-31;
- “İktisadi Bütünleşme”, Uluslararası İlişkiler Sözlüğü, Faruk Sönmezoglu (Der.), II. Baskı, İstanbul, DER Yayınları, 1996; ss.229-230.
- JONES, Walter S., The Logic of International Relations, New York, Longman, 1996.
- JOVANOVIĆ, Miroslav, International Economic Integration, London, Routledge, 1992.
- KARAKAS, A.İsil, “Uluslararası Hukukta Yeni Eğilimler: ‘Soft Law’ ve İnsan Hakları”, Faruk Sönmezoglu (Der.), Uluslararası Politikada Yeni Alanlar, Yeni Bakışlar, İstanbul, DER Yayınları, 1998; ss.95-127.
- KARAOSMANOĞLU, L. Ali, İç Çatışmaların Çözümü ve Uluslararası Örgütler, İstanbul, Bogaziçi Üniversitesi Yayınları, 1981.
- KARLUK, Ridvan, Uluslararası Ekonomik, Mali ve Siyasal Kuruluşlar, Ankara, Turhan Kitabevi, 2002.
- KEOHANE, Robert & Joseph Nye, “International Integration and Interdependence”, Fred Greenstein & Nelson Polsby (Der.), Handbook of Political Science, C. 8, Reading, Addison-Wesley, 1975.
- Kırgızistan Ülke Raporu, T.C. Disisleri Bakanlığı, Ankara, TİKA, 1996.
- KOCAOĞLU, Timur, Özbekistan ile Türkistan’daki Diğer Bağımsız Devletlerin Siyasi Durumu”, Alaeddin Yalçınkaya (Der.), Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları, İstanbul, Bağlam, 1998; ss.79-95.
- KUBICEK, Paul, “Orta Asya’da Topluluklararası Etnik İlişkilerin İdaresi: Teori ve Uygulama”, Avrasya Etüdüleri, TİKA, Sonbahar 1996/3; ss.85-101.
- KUBICEK, Paul, “Regionalism, Nationalism, and Realpolitik in Central Asia”, Europe-Asia Studies, 49, 4, 1997, ss. 637-665.
- MERAY, Seha L., Uluslararası Hukuk ve Uluslararası Örgütler, Ankara, A.Ü. Basımevi, 1979.
- NAU, Henry R., “From Integration to Interdependence: Gains, Losses, and Continuing Gaps”, International Organization, 31, 1, 1979, ss. 119-147.
- NEUMAN, Stephanie (Der.) International Relations Theory and the Third-World, New York, St. Martin’s, 1998; ss.1-29.
- ÖZTÜRK, Osman Metin, Rusya Federasyonu’nun Askeri Doktrini, Ankara, ASAM, 2001.
- PUTIN, Vladimir, “Russia, the Country That Links East and West”, The Wall Street Journal, October 10, 2003; The St. Petersburg Times, October 21, 2003.
- RUGGIE, John Gerard, Construction the World Polity, London, New York, Routledge, 1998.
- SADRI, Houman, “Integration in Central Asia: From Theory to Policy”, Central Asian Survey, December 1997, V.16/4; ss.573-586.

- SAVAS, Menent, “Avrupa Birliği: Derinleşme-Genişleme Sorunsali, Stradigma.com, Mayıs 2003, http://www.stradigma.com/turkce/mayis2003/makale_01.html, 07.08.2005.
- SMITH, Anthony, The Ehnric Origins of Nations, London, Blackwell, 1986.
- SMITH, Dianne L, Opening Pandora’s Box: Ethnicity and Central Asian Militarities, Strategic Studies Institute, 1998.
- Social Indicators of Development 1996, Published for the World Bank, The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London.
- SÖNMEZOĞLU, Faruk, Uluslararası Politika ve Dis Politika Analizi, 2. Baskı, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1995.
- SÖYLEMEZ, Yüksel, “Asian Security Policies and Turkey’s Asian Dimension”, Turkish Review of Eurasian Studies, 2002/2, İstanbul; ss.23-99.
- TASDEMİR, Fatma, “Taliban Bağlamında Bölgesel ve Küresel Güvenlik Sorunları Üzerine Bir Değerlendirme”, Refet Yinanç, Hakan Tasdemir (Der.), Uluslararası Güvenlik Sorunları ve Türkiye, Ankara, Seçkin, 2002; ss.277-305.
- The Military Balance 2001-2002, The International Institute for Strategic Studies, Oxford University Press, 2001
- TOGAN, Zeki Velidi, Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi, 2. Baskı, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1981
- TURAN, Gül, İter Turan, Idris Bal, “Turkey’s Relations with the Turkic Republics”, Idris Bal (der.), Turkish Foreign Policy in Post Cold War Era, Boca Raton, Florida, BrownWalker Press, 2004; ss.291-326.
- WELTON, George, Wolfrange Piccoli, “Konstruktivizme Yönelik Problemler”, Ayhan Kaya, Günay Göksu Özdoğan (der.), Uluslararası İlişkilerde Sınır Tanımayan Sorunlar, İstanbul, Bağlam, 2003; ss.79-108.
- WHITE, Brian, Understanding European Foreign Policy; New York, Palgrave, 2001.
- YALÇINKAYA, A., “İdealizm-Uluslararası Örgütler Bağlamında Bağımsız Devletler Topluluğu”, I. Ü. İktisat Fakültesi Uluslararası İlişkiler Yıllığı Özel Sayısı: Prof. Dr. Esat Çam’a Armagan, İstanbul, 2000; ss.289-317.
- YALÇINKAYA, A., “The Independence Stages of the Turkish Republics”, Eurasian Studies, TICA, Special Issue on the 10th Anniversary of the Turkish Republics, 20, Summer 2001; ss.61-82
- YALÇINKAYA, Alaeddin, Yetmiş yıllık Kriz Sovyetler Birliği’nde Moskova-Türkler İlişkileri, 3. Baskı, İstanbul, BETA, 2004